

Milan Uzelac

DELO U VREMENU

(Poetika Laze Nančića)

Vršac
2000

SADRŽAJ

1. Laza Nančić i *vreme socijalista*
2. Angažovanost književnosti: delo i reči
3. Kritika pesme i pesništva
4. Roman i kritika proze
5. Suštastvo dramskog stvaralaštva
6. Laza Nančić i priroda umetnosti
7. Napomena autora

1. LAZA NANČIĆ I VREME SOCIJALISTA

Kad godina prođe to znači da "zrno je više pridošlo na brojanice večnosti koje na sebi drže sve prošle godine", imao je običaj da kaže Laza Nančić; živeo je svega 33 godine i ostavio za sobom preko šest stotina kritičkih napisa, priča, publicističkih i polemičkih spisa, prikaza pozorišnih predstava, političkih članaka i pesama; svojim delom isto koliko i životom bio je svedok i učesnik najznačajnijih političkih i kulturnih događaja druge polovine prošloga veka u Vršcu i Vojvodini; danas ga kao vodeću i ključnu ličnost tog vremena pominju još samo istoričari i to, kad govore o pokretu Nove omladine koja početkom osamdesetih godina prošlog stoleća beše levo, najnaprednije krilo Miletićeve *Narodne stranke* a čije su jezgro činili upravo vršački socijalisti. Za Lazu Nančića i Jašu Tomića, Lazu Vezenkovića i Kostu Leru mnogi danas još znaju samo zahvaljujući nazivima ulica koje nose njihova imena; većina pritom i ne sluti da su Nančićevi radovi i danas podsticajni, posebno kad je reč o književnoj kritici a da delatnost Jaše Tomića ostaje nezaobilazna kada se hoće rasvetliti poslednje decenije političkog života u Vojvodini pod vlašću Ugarske monarhije kao i događaji vezani za prisajedinjenje Srpske Vojvodije Srbiji 1918; zato, ako samo neznanje omogućuje onima koji sebe danas nazivaju radikalima da ne pokažu veći interes za Tomića (1856-1922), to neznanje ih u velikoj meri i čuva od depresije u koju bi svakako zapali saznajući koliko su ispod njegovog

duhovnog i intelektualnog nivoa; međutim, dok o Tomiću ipak postoji u poslednje vreme više vrednih spisa, Nančić i njegovo delo ostali su potpuno nepoznati i zapostavljeni, premda problemi kojima se on bavi jesu i problemi našeg vremena koji se često rešavaju na nižem i primitivnijem nivou jer to čine oni koji su ispod njegovog nivoa. Biće potrebno još dosta vremena da se shvati kako Laza Nančić i Jaša Tomić (u čijoj su smrti /1922/ jedni videli odlazak "poslednjeg Mohikanca iz socijalističke generacije", dok su drugi smatrali kako s njim umire "prvi i poslednji pravi radikal Vojvodine") spadaju u najznačajnije političke ličnosti Vojvodine prošloga stoleća; u mladosti oni behu vatreni socijalisti a što je vreme više odmicalo sve su se više udaljavali od socijalističkih ideja i sve su se više postajali pobornici radikalskih rešenja u politici svoga doba. Mora se odmah reći da ovo u daleko većoj meri važi za Tomića kao osnivača vojvođanske Radikalne stranke a mnogo manje za Nančića koji je umro 1887, iste godine kad je pomenuta stranka osnovana. Ne treba gubiti iz vida da je Nančić još 1881, boreći se protiv Narodne stranke i njenog prevaziđenog programa, isticao neophodnost osnivanja nove stranke i da je izradio program njenog rada koji će šest godina kasnije činiti temeljna načela Radikalne stranke. Pokaže li se da u programu levo orijentisane Nove omladine osamdesetih godina u Vojvodini, čiji će najvatrejniji članovi ubrzo postati radikali, ima od početka više elemenata karakterističnih za radikalnu građansku levicu a znatno manje momenata na osnovu

kojih bi se moglo reći da je reč o istinskim socijalistima, onda se to može razumeti samo upoznavanjem samih ličnosti kao i društvenih prilika koje su do tako nečeg dovele. Bez obzira na to koliko su bili mladi, neiskusni pa stoga često i u svojim sudovima isključivi, činjenica je da su vojvođanski socijalisti bili od samog početka misaono nezavisni, da su tražili sopstveni put i predlagali svoja rešenja u rešavanju društvenih i političkih problema vremena u kome su živeli; isto tako, mora se reći da se nisu apodiktčki držali nekih stavova naučenih od onih koje su sve vreme smatrali i autoritetima srpskog ali i međunarodnog radničkog pokreta; tako je već odavno uočeno neslaganje mladih vojvođanskih socijalista i evropskih levo orijentisanih partija oko karaktera bosansko-hercegovačkog ustanka iz 1875, a kasnija historiografija je pravo dala baš njihovim ocenama; dok se u Evropi isticalo kako je to u Bosni došlo do pobune raje, pa je u Ugarskoj širena rusofobija i istovremeno podgrevano turkofilsko raspoloženje (Abdulu Kerimu, komandantu turske vojske u Srpsko-turskom ratu, peštanski studenti su svečano poklonili tada počasni mač, dok je Osman-pašu, komandanta turske vojske u Rusko-turskom ratu više ugarskih varoši proglasilo za počasnog građanina). Konačno, ako se ima u vidu da je organ nemačke Socijaldemokratske radničke partije *Volksstaat* otvoreno bio na turskoj strani i da se radovao porazu ustanika u Bosni (u čijim redovima je bio i Jaša Tomić), te da je glavni urednik tog lista (V. Libkneht) pisao kako je težak položaj hrišćana u

Turskoj samo "ruska laž", a da je žeđ Južnih Slovena za slobodom istinita kao Potemkinova sela, bivaju, s jedne strane, jasniji razlozi udaljavanja prvih vojvođanskih socijalista od ideja socijalizma i internacionalizma, a s druge, njihovo naglašenije isticanje zahteva za rešenjem nacionalnog pitanja. Ne treba nas čuditi što su oni više godina kasnije isticali kako su u Libknehtova pisma (s kojim su se polemički dopisivali) uvijali cigare.

Na ovom poslednjem, ali i jednom od ključnih pitanja srpskog opstanka na jugu Evrope, radikali će ostati dosledni svojim stavovima, dok će liberali i desno krilo Narodne stranke nakon 1884, idući linijom državno-pravnog poravnanja s Ugarskom, sve više izdavati interese srpskog naroda u Vojvodini; ovo se lakše da razumeti ako imamo u vidu da se od šezdesetih do osamdesetih godina prošlog stoleća vrši intenzivno raslojavanje društva i da se bogatiji slojevi izdajući narodne interese nastoje "integrisati" u vladajući sloj u Ugarske. Svoj "ulazak u Evropu" sveže obogaćeni Srbi, "emancipovani" kroz jednu kvazi-građansku sliku formiranu na tezi o ideološkoj neutralnosti (iako malobrojni ali uticajni zahvaljujući svojoj ekonomskoj moći i prednosti koju im je omogućavala saradnja s vladajućom nacijom), videli su na putu izdaje nacionalnih interesa svog naroda.

U času kad su širom Ugarske monarhije skupljani prilozima za turske ranjenike a skupljanje pomoći za Srbe u Bosni bilo najstrože zabranjeno, u času dok se naduti i prepotentni "stručnjak" za vojna pitanja, Fridrih

Engels u pismima svom dragom prijatelju Fredu, ili Mohru (leto 1876), iskreno radovao kako je u srpsko-turskom ratu "collaps Srba famozan"¹, i kako će "srećom i Srbi dobiti batina"² (jer iza svega što se dešava na Balkanu stoji Rusija koja je "bedem svireposti i varvarstva i neprijatelj svake civilizacije"), šta su drugo mogli da čine vojvođanski socijalisti no da ozbiljno počnu preispitivati neke etičke vrednosti socijalizma te da se, kako je Tomić kasnije o tome pisao, počnu "oslobađati od opsena".

Na Novosadskom zboru Narodne stranke 1881. oni će istupiti sa zahtevom da se program Miletićeve *Narodne stranke* proširi ekonomskim programom; sećajući se tog sukoba Nove omladine sa Miletićem, Nančić i Tomić će isticati kako su od tadašnjih svojih političkih protivnika dobijati epitete "socijalisti" i "komunisti" ne kao komplimente već da bi pomoću njih što više bili diskreditovani kod ugarskih vlasti. Uostalom, to je stara mudrost: pri političkom

¹ Pismo Engelsa Marksus iz Londona 25. jula 1876: "Collaps Srba je famozan. Kampanja je bila sračunata na to da se zapali cela Turska, a gorivo je svuda mokro - Crna Gora je /Srbiju/ izdaje za privatne svrhe, Bosna pogotovo neće da diže ustanak otkako Srbija hoće da je oslobodi, a valjani Bugari ne miču ni prstom. Srpska oslobodilačka vojska mora da živi na svoj račun i posle razmetljive ofanzive, a da nije nigde ozbiljno tučena, natrag u svoju hajdučku jazbinu" (Marx/Engels: *Dela*, Beograd 1979, tom. 41, str. 19).

² Pismo Engelsa Marksus iz Remsgejta 25. avgusta 1876: "O infamijama /gadostima/ Crnogoraca i Hercegovaca, naravno svi ćute. Srećom i Srbi će dobiti batina..." (Op. cit., tom 41, str. 26).

likvidiranju protivnika mora mu se u prvom trenutku prikačiti što prepoznatljivija društveno-negativna etiketa pa ga tek potom gurnuti na put samouništenja; u većini slučajeva, a uvek u politici, ljudi najbolje rade protiv sebe samih. Ako se i danas nekom politički rad i književno delovanje Nančića i Tomića čine višestruko interesantnim, to je zato jer se pokazuje kako su živeli u vreme koje beše slično našem: osamdesetih godina slabi uticaj ideja Svetozara Markovića, jačaju radikalske, narodnjačke ideje i jača nacionalizam; to je vreme ubrzane kapitalizacije i raslojavanja društva u Vojvodini kad ideje socijalizma gube raniji značaj a nove mogućnosti se još nedovoljno naziru. Nov a tanak sloj bogatih vojvođanskih Srba okrenut je isključivo sticanju i uvećanju bogatstva; uvek treba dosta vremena da prođe dok takvi slojevi ne shvate da im je potrebna i društvena legitimnost, da im je potreban i "ugled u društvu"; tako nešto postiže se finansiranjem kulturnih i umetničkih projekata; tako je Nančićevo vreme bilo na neki način pomalo nalik i onom kakvo bismo mogli konstatovati i danas u nekim delovima Evrope: reč je o jednom obliku bezobzirne prvobitne akumulacije kapitala pljačkanjem najširih društvenih slojeva. Tek kasnije, delićem stečenog novca, narodu će se zamazati oči tako što će se finansirati "akcije u kulturi". A šta je zapravo takva kultura? Tanka skrama na našoj nesreći.

Pokuša li neko da ustraje na iznalaženju dodirnih tačaka što povezuju Nančićevo i naše vreme, i na osnovu toga poželi da predskazuje našu budućnost,

možda će predvideti skorašnje otvaranje pitanja angažovanosti intelektualaca kao i pitanje smisla i mesta umetnosti danas; teško da će oni što se zalažu za angažman, posle Nančića, nešto radikalno novo reći, jedino, ne znajući svog prethodnika živeće u uverenju da otvaraju neku novu opciju. A to je, kako bi Nančić rekao, nešto odavno već oprobano. Nančić je umro ni mlad ni star - tačno na vreme; ne dostigavši godine starosti i razočaranja svog najvećeg prijatelja i saborca Jaše Tomića, odnosno, ne mogavši da prevali sav put od "socijaliste" do građanskog radikala, poneo je u grob mnogo više zanosa i nade; umro je mlad, ne sagledavši ishod borbe koju je vodio, no ipak dovoljno star da shvati kako se ideje Svetozara Markovića (čiji je boravak u Vršcu (1871) ostavio najdublji trag na njemu) neće ni brzo ni lako ostvariti.

Biti realista na tragu Svetozara značilo je istovremeno i postupno skretanje s njegovog puta; ako se o Nančiću i ne može govoriti kao o revolucionaru u pravom smislu te reči, mora se reći kako do kraja života ostao veliki pobornik naprednih socijalnih reformi: smatrao je da se društvo može poboljšati unutrašnjim promenama, da se čuvanjem sveg dobrog starog može ostvariti dobro novo; nije bio za rušenje društva već za njegovu reformu. Kao najpreči zadatak Nančić je uporno isticao borbu za bolji život radnika; zalagao se za povećanje nadnica, zahtevao je uvođenje opšteg prava glasa i intenzivno je učestvovao kako na zborovima radnika (iako sam, poreklom svojim, toj klasi nije pripadao), tako i u osnivanju radničkih

čitaonica gde je bio čest i rado slušani predavač. Kako je Nančić sarađivao u skoro svim naprednim srpskim listovima i časopisima tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoleća, danas se, izučavajući njegovo spisateljsko delo, možemo sporiti oko toga da li je bio bolji publicista, pripovedač, pesnik, književni kritičar, ili prevodilac, ili, možda sve to pomalo ali ne i jednako uspešno. Nančićevi stavovi preplitali su se sa onima koje je zastupao njegov prvi saborac Jaša Tomić; iako u životu behu nerazdvojni i vođeni istim mislima, nisu uvek bili i istomišljenici; uzrok je tome neistovremen prelaz sa nacionalno-romantičarskih i "socijalističkih" na radikalske pozicije. I kod jednog i kod drugog dominantne su prosvetiteljske, reformističke pretenzije koje socijalizam ostavljaju daljoj budućnosti. Nakon otrežnjujućeg učešća u bosansko-hercegovačkom ustanku Tomić je ubrzo postao radikal a Nančić, i nakon boravka u zatvoru u Vacu (1885-86), još uvek je naginjao idejama socijalizma.

Za obojicu je karakteristično da su svoj osnovni zadatak videli u borbi za poboljšanje tada sve težih uslova života najširih narodnih slojeva; reklo bi se da su pre bili za postupni preobražaj društva pomoću niza reformi dok su se daleko manje zalagali za revolucionarne, "socijalne" prevrate u društva; više su bili socijaldemokrati no socijalisti i zato ima osnove pomenuta njihova tvrdnja kako su ih *socijalistima* nazivali politički protivnici koji su ovom izrazu pridavali negativnu konotaciju; pa ipak, taj epitet u

Vršcu nije bio bezazlen: bilo je dovoljno reći da su "vršačke socijaliste" prevratnici i da rade protiv države i Kralja pa da isti budu pohapšeni, kao što se to dogodilo 1884. posle zbora u Jasenovu. Istovremeno, u pravu su i oni što tvrde kako su Nančić i njegovi saborci imali značajnu ulogu u borbi protiv konzervativne građanske politike.

Ta grupa mladih Vrščana sebe je smatrala socijalistima budući da su tvrdili kako politički program mora biti proširen i ekonomskim a koji su oni formilusali kao pitanje hleba. Da li ćemo Nančića i Tomića danas smatrati socijalistima, to je drugo pitanje; u svakom slučaju, mišljenja su do te mere podeljena da neki u njima vide kafanske mangupe i probisvete kojima crkva pretila ekskomunikacijom dok oni pojedine sugrađane ponekad moraju i na javni dvoboj da izazovu ne bi li se odbranili od uvreda kojima su bili izloženi; baveći se literaturom, još kao srednjoškolci, Nančić i Tomić su u Vršču, za kratko vreme, sedamdesetih godina prošlog stoleća, osnovali (sa svojim drugovima Kostom Lerom, Lazom Vezenkovićem, Stevanom i Brankom Tokinom, Kostom Gavrilovićem) prvo književno društvo *Tićeveci* (skraćeno od Miletićeveci), a potom i književno društvo *Bespoševci* (dakle oni koji ne nose kravate /poše/ što bi moglo biti znak nekonformizma i pobune protiv ustaljenih normi građanskog ponašanja). Tako smo u 19. stoleću, u samo jednom gradu u Banatu, nakon onog književnog društva koje je četrdesetih godina osnovao đak vršačke bogoslovije Vasa Živković, imali još dva literarna

društva, dakle, ukupno tri, više no što ih je imala čitava Srbija u 19. stoleću.

Treba reći da su neki istraživači možda prevelik naglasak stavljali na političku delatnost ove grupe naprednih vrščana koje su predvodili Nančić i Tomić, pa su u njima iznad svega videli borce za široke srpske sitnoburžoaske i seljačke interese. Neosporno je da je na njih u početku, ne toliko spisima, koliko kao pojava, najveći utisak ostavio Svetozar Marković koji je 1871. boravio u Vršcu na sakupštini Ujedinjene omladine srpske. Ali, isto tako, ne treba gubiti iz vida da su oni niz "zaradili" epiteta (*nihilisti, anarhisti, prevratnici, socijalisti, komunisti*) neposredno nakon što je krajem 1884. Tomić preuzeo rukovođenje *Zastavom*, koja u to vreme beše jednan od najuticajnijih listova u Ugarskoj, a što su vojvođanski konzervativci i liberali teško mogli preboleti. Istovremeno, stavljanje težišta samo na političku delatnost, za-magljivalo je u velikoj meri njihov literarni i kritički rad koji je od jednako velikog značaja.

Laza Nančić se rodio 3. januara 1854. u uglednoj vršačkoj trgovačkoj porodici; kako mu je otac rano umro, vaspitala ga je i podigla majka. Osnovnu školu i dva razreda niže gimnazije pohađao je u rodnom gradu, druga dva razreda gimnazije u Temišvaru. Višu gimnaziju pohađao je u Segedinu i Vašarhelju gde je i maturirao 1874. Nakon završene srednje škole Nančić je studirao medicinu u Beču (1874-79) i ta to vreme bio među najaktivnijim tamnošnjim srpskim omladincima,

posebno se ističući svojim književnim priložima u akademskom društvu *Srbadija*; naredne dve godine studira u Gracu da bi se, ne dovršivši studije, 1882. vratio u Vršac gde će biti urednik i autor većine članaka u listu *Srpstvo* (1883-1884). Sledeće dve godine (1885-86) Nančić pomaže Tomiću u uređivanju lista *Zastava* u Novom Sadu; zbog političkog članka *Omladini*, u kojem su tadašnje ugarske vlasti videle poziv na ujedinjenje svih srpskih krajeva a po uzoru kako je to učinila omladina Italije vođena Garibaldijem, Nančić je bio osuđen na godinu dana zatvora jer nije shvatao da Srbima nije suđeno da imaju Garibaldija; nakon izdržane kazne u zatvoru za političke zatvorenike u Vacu (ranije je tu bio Svetozar Miletić a kasnije Jaša Tomić) i gde se družio sa štamparskim radnikom, anarhistom Šeferom, vršačkom senatu je stigao i račun u iznosu od 333 frt. i 45 kr. naime troškova izdržavanja kazne ali se nije mogao naplatiti jer se Laza, nakon svečanog povratka iz zatvora, odmah preselio u Novi Sad i preuzeo urednikovanje lista *Zastave* pošto se tad Tomić (njen glavni urednik) našao u istom zatvoru; dobivši tuberkulozu od koje se nije lečio (kao i Svetozar Marković) poslednjih dana života vratio se u Vršac da bi umro u rodnom gradu na rukama majke; sahranjen je na vršačkom groblju odakle se po svakom vremenu lepo vide i Breg i Vršačka kula.

*

Nikada nisam imao razumevanja za one sklone olakom političkom razvrstavanju ljudi; ne smatram da

će se sve rešiti ako se kaže da je Nančić bio socijalista, ili samo gnevni buntovni omladinac. Odista, neki su Nančića video kao socijalistu, neki kao radikala, narodnog tribuna, zaštitnika seljačkih interesa, sitnoburžoaskog političara, zakasnelog sen-simonistu, ili čak marksistu; pre bih rekao da je on sve to istovremeno, ali i ništa od sveg tog u svom čistom obliku. Koliko god izgledao eklektičar toliko nam se danas pokazuje i kao post-moderan. A zapravo, možda ćemo se najviše približiti tačnom određenju njegove pozicije ako kažemo da je reč o jednom od predstavnika progresivne i borbene građanske levice. Najpravičniji će biti oni koji će nastojati da ga shvate kao čoveka od krvi i mesa u posve određenom vremenu, kao nekog ko se bori za stavove koji su koliko politički toliko i književni. U susretu sa svetom u kome živi on je u istom času i učesnik i sudija i optuženi. Spajajući u sebi sve crte doba u kojem deluje Nančić je žiža u kojoj se sukobljuju najrazličitije tendencije koje su raspinjale vojvođanske Srbe osamdesetih godina prošlog stoleća. S ne mnogo teorijskog obrazovanja ali ni manje no što su ga imali njegovi vršnjaci i savremenici, on je nastojao da događaje što su ga zapljuskivali sagleda koliko u njihovoj unutrašnjoj povezanosti toliko i u njihovoj životnoj neposrednosti.

Ta neposrednost kojom je prilazio stvarima možda ponajbolje izbija iz reči koje piše na vest o smrti Karla Marksa: *"Boravi mirno večni sanak, veliki đenije i mnogonapačeni predstavnice i poborniče budućeg sveta, sveta mira i bratske ljubavi, u kojem ćeš ti večno*

živeti, jer si za života tvog podigao sebi samom takav spomenik, kojeg ne može oboriti ni sila vlasnika, ni pakost ljudi" (Srpstvo, 1883/11). Danas kad se ni o Marksu ne govori najbolje (šta tek treba da očekuje Laza) prisećanje na Nančića, čiji je život spoj politike i literature, moglo bi nam otkriti šta je u ovom vremenu od onog starog još preostalo, šta to još dolazi iz prošlosti i čuva nas, omogućujući da preživimo sadašnjost u iščekivanju nadolaska novog.

Osamdesetih godina, u sporu radikala i socijalista, Nančić nizom pisama iz Austrije staje na stranu grupe socijalista bliskih Miti Ceniću i njegovom listu *Radnik*, kritikujući radikale okupljene oko lista *Samouprava* zbog njihove spremnosti da radi nekog "skorog uspeha" žrtvuju načelo i tako pokazuju oportunističku (izraženu u spremnosti da se većito popušta protivnicima), Nančić ističe njihovo udaljavanje od ideja Svetozara Markovića i saglasan je s Cenićem koji u programu pomenutih radikala prepoznaje ne samo izneveravanje socijalizma već i pad ispod buržoaskog radikalizma (*Radnik*, 1881 /1-2); očekujući da će socijalisti oko *Radnika* poći dalje od običnog radikalizma, tj. od "običnog" socijalizma.

Nančić zadatak omladine vidi u žestokokoj borbi "ne samo protiv vlade i policije i protiv izeličkog staleža u srpskom narodu, nego i protiv predrasuda" /koje tim narodom vladaju/; zadatak omladine nije da "larma i paradira" nego da "radi mirno i ozbiljno" (*Radnik*, 1881 /123). Iako se u početku nije najbolje snalazio u sporu radikala i socijalista ali sve vreme

instinktivno stajući na stranu ovih drugih, tada okupljenih oko Cenića, Nančić nastoji da u dvadeset i dva priloga (objavljenih pod naslovom Pisma iz Austrije), teorijski osmisli društvena i politička zbivanja vremena koje više karakterišu površna "politizovanja" a daleko manje upoznavanje "unutrašnjih snaga naroda" na osnovu kojih bi se mogle izvoditi smernice za dalji rad. Kao primer može nam poslužiti Nančićevo *VI Pismo iz Austrije* u kojem on piše da "kao što je azijsko /društvo prešlo/ u antičko, kao što je ovo u feudalno, a ovo u kapitalističko, tako će najzad kapitalističko društvo u socijalističko morati preći. U razvitku kapitalističkog društva jasno se opaža - primećuje on - da ono samo sebi stvara grobare koji će ga zgodnom prilikom nemilosrdno u raku baciti" (Radnik, 1881/21). Nančić dakle govori o nužnosti prevladavanja kapitalističkog društva i istovremeno kritikuje stavove Marksa i Engelsa da je "samo ono društvo sposobno da pređe u socijalističko, u kojem je proizvodnja u kapitalističkom smislu potpuno razvijena, tj. u kome se staleška protivnost do potpunosti izoštrila i kojem je podela na jako bogate, s jedne strane i na golavere s druge strane, savršena. Društvo, u kome je ta podela polurazvijena ili se tek u povelju nalazi, takvo društvo nije sposobno da ostvari socijalističke principe, ono mora, kao što je pokojni Svetozar Marković rekao, kroz "purgatorijum" kapitalističke proizvodnje proći, da bi se socijalističkog raja dočepalo. Od toga do blesaste "teorije" o "periferijama i centrima" (...) nema ni po

milimetra" (Radnik, 1881/21).

Ovde se jasno može videti Nančićev stav prema vladajućim idejama njegovog doba; koliko god se on pozivao na Marksa i naučna fakta, na nužnost prelaska u više, socijalističko društvo, na neumitni zakon napretka, toliko istupa i kao realista: polazeći od situacije u kojoj se nalazi, Nančić smatra kako socijalistički pokret nije najjači u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama, pa zaključuje da se "kapitalistički način proizvodnje ne mora do krajnosti razviti da bi socijalizam mogao napredovati, nego da isti može sve više terena zauzimati i u zemljama manje ekonomno naprednim, samo treba da ima dosta ljudi, koji su odani svojoj stvari i koji poznaju prilike i odnošaje u kojima su, pa prema istima udešavaju svoj praktični rad. Stvarnoj revoluciji treba da prethodi umna revolucija" (Radnik, 1881/21).

Nančić ne pretpostavlja neophodnost izvršenja socijalističke revolucije. Treba imati u vidu da ni Marks nije mnogo govorio o socijalističkoj revoluciji i socijalizmu, već daleko više o komunizmu i komunističkoj revoluciji. Pre svega ovde se ističe misao o potrebi organizovanog delovanja najsvesnije grupe ljudi koja može da izmeni tok istorije; ova ideja kasnije će biti predmet jedne ozbiljne realizacije.

Nančić koristi izraz *stvarna revolucija*; tu nije reč o ma kakvoj revoluciji već o istinskoj revoluciji koju treba pripremiti umnom revolucijom što se opet podstiče zahvaljujući razvoju postojećih odnosa. Kako socijalno pitanje obuhvata sve grane ljudskog života,

ono se svuda nalazi na dnevnom redu pa i kad se u prvi mah ne primećuje. Zastupajući tezu da socijalizam rešava ukupnost svih pitanja ljudskog života, Nančić smatra da "spas srpskog naroda kao narodnosti leži samo u tome ako prigrli socijalizam, jer se političko jedinstvo srpskog naroda može ostvariti samo pomoću socijalizma" (Radnik, 1881/22).

Na osnovu svega ovog teško je prihvatiti tezu da, kad je o socijalističkim shvatanjima kod Nančića reč, tu treba videti samo zakasneli eho ideja Sen-Simona o kojem on, i to je činjenica, objavljuje obimnu raspravu 1881. u listu *Pobratimstvo*. Međutim, simptomatično je da Nančić iz mnoštva misli Sen-Simona izdvaja zahtev za "što bržim fizičkim i moralnim popravljanjem sudbine najmnogobrojnijeg i najsiromašnijeg staleža". Kako je popravljanje položaja eksploatisanih moguće unapređenjem materijalnih interesa čovečanstva i kako Nančić veruje u "istorijski zakon napretka", jasno zašto on kao najpreči zadatak mladih narodnih boraca vidi rešavanje gorućih političkih i ekonomskih pitanja što se u njegovo doba javljaju pred Srbima u Ugrskoj.

Sa velikim optimizmom Laza govori o budućnosti, i taj optimizam je u velikoj meri zadojem tadašnjim izuzetnim rezultatima razvoja prirodnih nauka: "kao što naša zemlja neprestano juri po nebesnim prostorijama oko sunca, tako i čovečanstvo neprestano juri na putu svoga napretka". Ova optimistička teza određuje jednu stranu Nančićevog mišljenja, dok onom drugom vlada pesimizam u koji on zapada kad ocenjuje rezultate borbe nove omladine na planu unapređenja

materijalnih, kulturnih i političkih prilika srpskog naroda.

Nančićeve književne spise njegovi savremenici nisu cenili; i njemu samom oni su, što je vreme više prolazilo, postepeno prelazili u drugi plan. Polemički članci bili su najvećim delom u funkciji dnevne politike; isto se s jednakim pravom može reći i za književno-kritičke tekstove. U njima je bilo mnogo preuzetih a malo originalnih misli pa bi se moglo nekom učiniti da ovi za književnu teoriju i književnu istoriju i nisu od nekog posebnog značaja, sem da, možda, svedokuju o vremenu u kome su nastali a koje se nije u celosti isticalo velikim i originalnim književnim domašajima.

Ako je to valjan argument protiv bavljenja delom Laze Nančića, isti se može primeniti jednako uspešno i kad je o književno-kritičkim spisima Svetozara Markovića reč, a kod koga ćemo isto tako naći mnogo preuzetog a malo ili ništa njegovog. Međutim, ako delo nije određeno sam značajnošću rezultata već i veličinom povoda, onda bi se moglo naći opravdanja za pokušaj da se istraživanjem književno-kritičkih tekstova Laze Nančića rekonstruiše jedna njima imanentna poetika koja ne bi morala danas da bude baš tako nezanimljiva, posebno u doba vladavine citata i eklekticizma umetničkih izraza. Ako stvarni napor ne služi ničemu sem da se na kraju sve nivelise, ima razloga da se ukazivanjem na neke teorijski relevantne Nančićeve stavove rekonstruiše njegov latentni ali i koherentan stav prema umetnosti i

fenomenu umetničkog; tako bi se pokazalo da pred sobom imamo nacrt za jednu specifičnu "sociologiju umetnosti" u čijem se središtu nalazi tematizovanje odnosa umetnosti i društva, da se analizom Nančičevog dela može rekonstruisati jedna imanentna poetika ovog danas neopravdano zapostavljenog spisatelja i publiciste.

U Nančičevim tekstovima nalazimo niz mesta koja nam se i sada čine značajnim bez obzira na njihovo poreklo; nemam nameru da ovde vršim pretraživanje svih izvora iz kojih Nančić preuzima svoje stavove, i to ne zato što smatram da to nije vredno pažnje ili da se to ne može učiniti, niti zato što ne znam da bi se tako mogla načiniti jedna za istoriju svakako značajna a za obične čitaoce dosadna knjiga, već pre svega stoga što smatram da je pokušaj rekonstrukcije Nančičeve teorijski celovite pozicije nešto daleko zanimljivije i izazovnije; ono što danas smatram najznačajnijim svakako je njegov stav spram književnosti i umetnosti i konsekvence koje iz ovoga slede.

Ako je o Nančiću i pisano, pisano je uglavnom površno, uostalom, kao i o Jaši Tomiću, kao i o većini pisaca iz naše kulturne prošlosti koji su svojim delom još i značajniji od njih. Tek u poslednje vreme obojici se posvećuje veća pažnja, svakako ne samo zbog njihovih političkih shvatanja i ocena, već ponajpre stoga što su bili učesnici u zbivanjima koja još uvek osvetljavaju prostor u kome živimo. Kada je reč o njihovom doprinosu književnosti, tu, sem nekih negativnih i načelnih ocena, nemamo ozbiljnijih i produbljenijih

istraživanja. Jedni su za Jašu Tomića rekli da je istovremeno najgori i najplodniji pisac srpske književnosti, drugi, da su njegovi književni radovi bez umetničke vrednosti i da u svojevrsnom vidu predstavljaju proširenje njegove političke aktivnosti; doneti pravi sud o ovako protivrečnim ocenama moguće je samo tako što će se prethodno napisati knjiga o književnom delu Jaše Tomića. Kad je o Nančiću reč, stvar se, na prvi pogled, čini lakšom: o njemu nije rečeno ni toliko koliko o Tomiću, a Laza je napisao, više romana, pripovedaka, niz pozorišnih i književnih kritika i manji broj pesama koje su mali doprinos poeziji ali značajno svedočanstvo o odnosu njihovog tvorca prema pesništvu i zadacima pesnika.

To istovremeno može značiti kako su Nančićevi književni radovi prevashodno ilustracija njegovih teorijskih shvatanja, a moglo bi potom doći i do sporenja da li je on "bolji" kao pisac ili kao kritičar; pisci bi verovatno rekli da je bolji kritičar, kritičari da je bolji pisac, oni treći da nije nijedno ni drugo, a iz ove dileme može se izaći ako kažemo da je on prevashodno angažovani pisac koji živi u vremenu umornom od angažovanja, da sve mane na koje bismo mogli ukazati u njegovim spisima svoj koren imaju u njegovom načinu odnošenja prema stvarnosti u kojoj je bio istovremeno i učesnik i sudija. Koliko pitanje neophodnosti i smisla angažmana (u literaturi kao i u društvu) i ovog časa izgleda aktuelno, toliko istraživanje Nančićevih stavova i danas nalazi opravdanje pa njegova misao velikim delom pripada

onom najbolje što je ostalo u nasleđu Svetozara Markovića.

O prvim vršačkim socijalistima i Nančiću kao njihovom istinskom vođi sačuvano je mnogo sećanja i niz anegdota; važili su kao veselo društvo odano rasolopirstvu (koje je priređivao Kosta Gavrilović iz Pančevačke ulice) i slanju pozdravnih telegrama uglednim Vojvođanima iz raznih, nadaleko cenjenih, vršačkih kafana. Ove su tada bile značajne društvene institucije u kojima su se donosile sve važne političke odluke. U prilog važnosti socijalista, čiji je rad predmet ovog spisa, treba istaći njihove impozantne bibliografije radova, njihovu spremnost da sami, o svom trošku izdaju listove, da o svom trošku putuju sa jednog na drugi narodni zbor, da se širom Srpske Vojvodine zalažu za najnaprednije ideje tog vremena. U dopisu Ministra unutrašnjih poslova Ministru spoljnih poslova Ugarske (pisanom 26. oktobra 1882) nalazimo sliku o Nančiću kako su ga videle tadašnje vlasti: "Što se tiče Lazara Nančića iz Vršca koji studira u Gracu, isti je ne samo jedan od najvernijih pristalica *Omladine*, nego takođe gaji socijalističke nazore i i navodno ima vezu s ruskim socijalistima. On vodi lakomisleni život. Imetka nema, mati ima nekretnina u vrednosti od 30.000 forinti. Godine 1880. se neko vreme zadržao u Novom Sadu i igrao je značajnu ulogu na jednom tamnošnjem zboru *Omladine*. U celosti uzevši, on je loše nastrojen". Ovo je samo primer kako policija (delimično i iz straha od neprijatelja kojeg svuda mora da pronalazi) daleko preciznije i

"pozitivnije" opisuje Nančića nego što to čine potonji historičari ideja socijalističkog pokreta (koji ga obično svode na epigona i beznačajnu ličnost a ne shvataju koliko su to relativni pojmovi koji će većini od njih vratiti kao bumerang, jer nema ničeg nesrećnijeg i poltronskijeg od naše savreme historiografije i njenih protagonista koji se "odvažuju" čak i na to da jednu tipičnu revoluciju (kakva je bila revolucija Srba u Vojvodini 1948/49) proglase za nekakav *pokret*, ne bi li se time umilili nekim svojim stranim sponzorima).

Ali, ako savremeni istoriografi i ne znaju za Nančića, ne treba sumnjati u obaveštenost ondašnje policije: ona je Nančića (za to beše školovana) posebno pratila, naročito od časa kad se pomislilo da bi mogao biti u vezi s neuspelim atentatom na kralja Milana Obrenovića u Beogradu 1882; nakon molbe Kralja austrijskom atašeu da se ispita pozadina ovog događaja jer mu se čini da je "Novi Sad žarište rovarjenja, mesto gde se kuju intrige i napadi na njega i njegovu vladu", bečka policija u jednom svom dnevnom izveštaju, pozivajući se na svog poverljivog čoveka, inače novinara (stranački neopredeljenog), piše o tome da je "izvesni Nančić izgubio svaki ugled i poverenje jer socijalistička tendencija bleđi i prelazi u radikalno-demokratsku". Interesantno je povezivanje Nančića za socijalističke tendencije i konstatovanje slabljenja njegovog uticaja koje se zbiva paralelno sa slabljenjem socijalističkih tendencija. Anonimni doušnik, koji, kako se ističe u pomenutom izveštaju, daje tačan pregled stanja, Nančića i 1882. vidi kao

socijalistu. Atmosferu, način mišljenja vršačkih socijalista, te njihov pesnički zanos možda najbolje ilustruju reči iz nekrologa Nančiću a koji je napisao, ko drugi, nego, Jaša Tomić: *"Onaj tvrdi stogodišnji hrast, iz koga će istesati mrtvački sanduk Lazin, teško da je u buri i nepogodi umeo da bude nepomičniji od Laze. Jednog je mogla poseći samo sikira, drugog istrgnuti iz redova narodnih boraca samo - smrt"*. U ovim rečima nalazimo poruku i oporuku Nančićevu koja sledi, po rečima J. Tomića, iz njegovog dela: *Iz kruga narodnih boraca neka nas otrgne samo - smrt*. Vera socijalista da za svoj narod rade ono najbolje što je u njihovoj moći, to je nešto što im niko ne može poreći. Laza je svakako u tome prednjačio i bio opštepriznati vođa.

Posle izlaska iz zatvora u Vacu (gde je kao politički zatvorenik boravio, od 20. juna 1885. do 20. juna 1886, a koji je na njega delovao pozitivno, jer se zahvaljujući druženju sa socijalistom i anarhistom meflerom vratio nekim svojim ranijim socijalnim idejama o kojima će potom pisati), Nančić će na putu za Vršac sa ovacijama biti dočekan u Temišvaru, svečano će ga pozdravljati na usputnim železničkim stanicama a u Novom Sadu će mu ratari, zanatlije i trgovci u bašti Srpske čitaonice prirediti sve-čanu večeru prekidanu pozdravnim govorima i telegramima koji su stizali iz raznih krajeva tadašnje Austrije i Ugarske. Sve to pokazuje da društveni uticaj Nančića i njegovih prijatelja nije bio beznačajan. Danas se stavovi i delatnost vršačkih socijalista mogu različito vrednovati; to je prvenstveno posledica našeg odnosa

prema njima i njihovom vremenu; ono što bismo bili dužni, jeste da ih razumemo prvo iz njihovog a tek potom iz ovog našeg, postmodernog doba, da ne "tražimo" od njih nešto što nije bilo u njihovoj moći, što oni objektivno nisu mogli učiniti, za šta se u svome vremenu nisu mogli ni zalagati. Ako u jednom drugom policijskom izveštaju iz 1882. stoji da je Nančić "poznat kao student koji olako živi, odan piću a koji je znao da pijanči na trošak svojih kolega i ne retko da probanči cele noći da bi se ujutro u napitom stanju vratio u svoj stan, i da je, godine 1879. bio uhapšen u Josefstadt-u zbog narušavanja noćnog mira i kažnjen novčanom kaznom od 5 forinti", onda nas to može podsetiti da je i K. Marks na isti način proveo prvu godinu svojih studija; danas nama ostaje da sudimo o njihovom delu a ne o njihovom "olakom" ili "teškom" životu.

Ako zadatak istraživanja može biti razlikovanje stanovišta, Nančićevo književno-kritičko delo je za to zahvalan podsticaj: on je sve vreme nastojao da svoju poziciju odredi spram savremenika koji mu behu više politički no književni protivnici. Razlika u političkim opredeljenjima projektovala se u različitosti književnih shvatanja, ili, preciznije rečeno, u razlici među usvojenim vrednostima za koje su se sukobljeni u sporu zalagali.

Sporovi u kojima je učestvovao Nančić behu takve vrste da u njima nije bilo drugog pobednika do vremena koje ga je kao i njegove prijatelje odvelo u zaborav. Ako je bio gubitnik, onda je to bio na najbolji mogući način: ako neko za svoj životni zadatak i cilj

svih svojih aktivnosti uzima da srpsku omladinu probudi iz dremeža, da je oduševi za sve što je lepo, dobro, plemenito i korisno, jasno je da tako nešto može činiti samo onaj ko je već prethodno bio probuđen, onaj ko je spreman da jednako ide i u pobeđe i u poraze, onaj ko se ni prvih ni poslednjih teškoća neće uplašiti; Nančić se opredelio za ulogu gubitnika verujući da će u igri s vremenom njegov narod biti na sigurnom dobitku. Smatram da tako Nančića treba i videti: kao časnog i ozbiljnog patriotu koji se odriče lagodnog života i dobrog društvenog položaja i posvećuje borbi za ideale kojima će do smrti ostati veran.

Ovde je u pitanju određena egzistencijalna odluka i svest o posledicama koje iz nje slede; stoga, može se o Nančiću različito suditi, ali se ne može izbeći utisku da pred sobom imamo ličnost koja se svim svojim delom i svim svojim životom borila da se ono proklamovano i realizuje, a to znači da osnovno pitanje koje se može postaviti u analizi Nančićevih spisa ostaje pitanje odnosa autora i njegovog dela, autora i sveta o kojem on govori, te, konačno, dela i samoga sveta. Svi ovi aspekti prepoznatljivi su kako u njegovim kritikama tako i u njegovim literarnim delima.

Možda se Nančić sve vreme bavio književnošću vođen neknjiževnim motivima pa je ovoj samo prenosio zahteve koje mu je diktiralo vreme; verovatno u tome leži razlog njegovog nedovoljnog tematizovanja književnog u književnosti; istovremeno treba reći da se književnost, kao specifični literarni rod koji na odlučujući način karakteriše stalna usmerenost na

spoljašnji svet, ostvaruje upravo kroz odnošenje spram celokupne realnosti pa se stoga angažovanost pokazuje kao bitna komponenta literature. To, čini se, Nančić nije mogao do kraja shvatiti pa je stoga možda i bio na lošem putu: on sve vreme u književnosti vidi sredstvo za izmenu sveta i tu njenu karakteristiku uporno ističe u svim svojim kritikama. Društvo i društveni odnosi su najčešća tema njegovih napisa pa nije slučajno što je zbog njih imao u životu znatnih neprilika; ponekad je pisao basne, ponekad nalazio različite povode da kritikuje postojeće odnose u društvu. Pojava kolere bila mu je dobar podsticaj da kaže kako država gnječi siromaška u svakom pogledu, kako ga kajišari i kapitaliste pljačkaju i cede, dok mu kolera oduzima život, te po tom izgleda kao da je kolera siromašnome "još i najbolji prijatelj; ona ga radikalno oslobađa od sviju muka, tereta i nevolja; ona konačno rešava društveno pitanje o hlebu i slobodi. Njenim žrtvama ne treba ni hleba ni slobode, već im je samo parče zemlje nužno..." Tako Nančić siromaštvo poistovećuje sa kolerom, i pokazuje ga kao osnovno društveno pitanje; tako se borba za bolji život javlja u prvom planu svih njegovih napisa i govora. Na drugom mestu Nančić će reći kako mu pred očima lebdi grdan roj raznih zapletenih ekonomskih, društvenih, psiholoških i mnogih drugih pitanja, ali da, ako će zbog svake reči koja ima nezgodan društveni kontekst ići u zatvor i plaćati globu, on je spreman da piše o životinjama i prirodi, recimo, o mravima koji su jednaki pa svi žive u slozi. Koristeći različite vrste govora Nančić je sve

vreme govorio isto; stoga su odnosi u prirodi bili uvek odraz odnosa koje je on nalazio analizom društva.

Nije ovde Nančić neki postmoderni mislilac koji hoće da rehabilituje pojam prirode, već pisac koji u prirodnim odnosima vidi mogući model istinskih društvenih odnosa; on jasno vidi odnos prirode i kulture. Kultura je ono što nije priroda, ono što nastaje obradom tla i što čini mogućim nastanak ustanova koje Nančić podvrgava kritici. Ako on u odnose u prirodi "učitava" društvene odnose svoga vremena to je stoga što prirodu posmatra u funkciji čovekovih potreba, pa zato Nančića uvek treba tražiti prvo u sferi politike (gde ćemo ga uvek i naći), pa tek onda u drugim oblastima društvenog života.

Po mom mišljenju postoje četiri uporišne tačke iz kojih bi trebalo sagledati i oceniti njegovo delo: kao prvo, nameće se pitanje odnosa umetnosti i društva, odnosa društva i kritike društva, tj. problem umetnikovog angažovanja u društvu; potom, moguće je govoriti o Nančićevim posebnim odnosima prema pesničkoj, proznoj i dramskoj umetnosti. Pretpostavljam da izlaganje koje sledi uspeva da opravda naslov: da pokaže kako kod Laze Nančića postoji shvatanje po kome su dela umetnosti samo mala ostrva što plutaju vremenom, odmorišta kojih nema radi sebe samih, već kao pomoći na putu da se shvati kako politika nije samo neki sporedni zahtev dana što bi se mogao izigrati, već planetarna moć.

2. DELO I REČI

1. Moć literature

Celokupno Nančićevo književno i kritičko delo određuje njegov stav spram politike i vladajućih društvenih odnosa doba u kojem živi; sve vreme on govori o "društvenim odnošajima" i njihovoj izmeni, ističe da mu je jedina namera borba za društveni boljitak i posve je razumljivo što u literaturi prvenstveno vidi oruđe za promenu društvenih odnosa. Na tragu Svetozara koji je isticao kako književnost treba da "donosi samo ono što je zaista korisno društvu", i, pripadajući "realnoj" školi, Nančić pragmatično sudi o literaturi, pa, nije nimalo slučajno što sva književna dela ocenjuje isključivo u funkciji njihove društvene angažovanosti. Književnik je, po mišljenju Nančića, "ratnik" koji svoju spremnost za borbu na strani potlačenih dokazuje ne samo literaturom već i neposrednim učešćem u političkim borbama.

Shvatanje nekih kritičara da je pisac zapravo govornik, da on neprestano mora da dokazuje, da se buni, da se bori uz pomoć reči, Nančiću nije bilo strano, jer reči nije gledao s naličja, već ih je smatrao delom reda stvari; nabacujući prozirno tkanje reči na svet oko sebe, ne kao beli ubrus u ring, već kao mrežu u reku života da bi ovim i svim što život nosi apsolutno ovladao, Nančić je literaturu shvatao kao politiku; ako je proznom piscu manje stalo do lepote reči a mnogo više do toga da one korektno pogađaju ono do čega mu je u času dok piše posebno stalo, onda u toj činjenici

treba tražiti merilo za ocenu i njegovih literarnih dela. U napisu *Političko-ekonomsko stanje srpskog naroda u Ugarskoj i nova omladina* (Radnik, 1881/85-89) Laza Nančić piše da je zadatak omladine da neguje i širi književnost, da rasprostire političku svest i time "sprema sve one preduslove koji su nužni za prelazak iz ovog izandalog društva u novo, pravednije i savršenije"; posve je jasno u čemu bi bila funkcija književnosti: ako je zadatak pisca da svojim delom omogući prevođenje društva u viši i savršeniji oblik, pisac, po mišljenju Nančića, ima moć da temeljno utiče na preobražaj društva; u takvom Lazinom uverenju treba tražiti razloge pokušaja da opravda umetnikovo društveno angažovanje.

Revolucionarni uticaj pisca ogleda se u njegovom učešću u pripremi umne revolucije koja će prethoditi onoj potonjoj, stvarnoj revoluciji. Najviša mogućnost pisca je u delovanju na stanje što ga zatiče u društvu; menjajući postojeća shvatanja o svetu u kojem živi, pisac priprema preobražaj sveta, priprema tlo na kome će moći da bude izmenjeno i samo društvo.

Zadatak pisca je da svakog, ko sluša njegove reči, upozna sa svetom, da ga upozna sa situacijom u kojoj se nalazi, da ga na taj način prisili da se i prema svetu (prema stvarima u njemu) i prema sebi opredeli, drugim rečima: da ga natera da pođe u akciju. Nančić ustaje protiv lažljive realnosti (prikazivane u proznim delima njegovog vremena) jer smatra da je najveći deo tadašnje proze prepun "zamki opuštanja", pa ta literatura sugeriše da se treba prepustiti stihijnosti

vremena; u delima koja Nančić ima u vidu sadržano je nekritično prihvatanje sadašnjosti u njenom krajnje pragmatičnom obliku. On smatra da pisac mora zaviriti iza onog o čemu piše, da prozno delo ne sme da se kreće samo površinom stvari već da ovu mora prethodno razbiti a onda je iz delova iznova sastaviti i pokazati pravi oblik kojem svako mora da stremi ako kao cilj svoje delatnosti vidi izmenu postojećeg sveta.

Ishod borbe, do koje po dubokom uverenju Nančića mora doći, leži u odnosu snaga; izlažući tezu o različitosti interesa eksploatatora i eksploatisanih, u tekstu *Pelagić kao književnik*, a pozivajući se na Marksa i njegov stav da istorija svih dosadašnjih klasnih društava nije ništa drugo do istorija klasnih borbi, Nančić će svoj stav izložiti na krajnje lucidan način: "Ko će najzad pobediti, to će zavisiti od brojne snage, intelektualne moći i organizacije u oba tabora". Ovo nam kazuje da se teško može reći kako on zastupa nekritički optimizam kad su u pitanju odnosi u društvu - pre će biti da tu srećemo jedno realističko stanovište formirano na iskustvu koje je posledica neposrednog učešća u društvenim događajima njegovog vremena. U prvi mah čini se da i ovde postoji jedan ambivalentan, paradoksalan odnos: s jedne strane govori se o nužnosti vršenja umne revolucije (uz pomoć literature i publicistike), a s druge, krajnji ishod se stavlja pod znak pitanja dok se sama budućnost se vidi otvorenom i neizvesnom. Zato je za analizu ovog njegova stava daleko potrebija jedna modalna no ontološka analiza; Nančić stvari misli u bitnim

kategorijama vremena i to se neprestano mora imati u vidu ako ne želimo da nepotrebno ontologizujući njegove osnovne kategorije previdimo ono specifično čime se njegovo mišljenje izdvaja iz konteksta što ga nameće mehanicistička i pozitivistička misao druge polovine prošloga stoleća.

Situacija kakvu ovde srećemo nije slučajna: ona odražava temeljnu Nančićevu poziciju i najbolje odslikava koliko samu prirodu njegove ličnosti koju odlikuje razdor oličen u sukobu stvarnog i mogućeg, toliko i moć kojom društvo uspeva da determiniše temeljne misli pojedinca unutar određenog vremena. S jedne strane je vera u pobedu, s druge sumnja. Koliko veruje, Nančić isto toliko i sumnja; dok se bori vođen najvišim ubeđenjima, razdiran je jednako moćnom sumnjom u ishod te borbe. Možda je tu razlog tome što ništa u svom kratkom a burnom životu nije uspeo da dovede do kraja, do pravog oblika: ni studij medicine, ni svoja literarna dela: proza mu je ostajala uvek u onoj prvoj verziji i tim tekstovima on se više nije vraćao; sve vreme osećao je potrebu da reaguje na spoljašnje događaje i na njih je reagovao krajnje impulsivno. Ne uspostavljaajući distancu koja bi mu omogućila da dođe do onih bitnih, izvornih odgovora, Nančić se vremenom pretvarao u sudiju vremenu koje ga je vodilo samo njemu znanim putevima da bi mu potom po svojim merilima i po svojoj volji sudilo za ono što on sebi niti je u zaslugu pripisivao niti je smatrao da treba da od tog da se distancira. U intelektualnoj moći Nančić vidi snagu svesti određene klase i tada

nije reč o nekoj običnoj već "produbljenoj svesti", pa je posve razumljivo što on u prvi plan ističe vaspitanje i obrazovanje naroda: ako je nekoliko godina ranije (1877) euforično uzvikivao: pobjeda će biti naša, gore pomenuti navod jasno ukazuje da on kasnije vidi postojanje i drugačijih ishoda: on sagleda sad i mogućnosti pada u još veće ropstvo a pred očima mu lebdi opasnost poniranja u neko novo duhovno ropstvo; budućnost se stoga ne mora realizovati samo u nekom optimističnom obliku; šta će se dogoditi, to zavisi od ljudi i njihove "organizovanosti", smatra Nančić, pa književnost svoj smisao nalazi u organizovanju ljudi za borbu da se izmene uslovi života. Imajući u vidu dvostrukost Nančićevog polazišta reklo bi se da književnost nema apsolutni već relativni značaj: ona je važan ali ne napokon i jedini elemenat kulture. Interesantno je da Nančić govori i o prirodi mogućeg organizovanja ljudi; u *IV pismu iz Austrije* (Radnik, 1883/13) on piše kako su "dolnjo-austrijski seljaci u Beču na početku zbora doneli zaključak da u debati ne mogu učestvovati advokati i poslanici Rajhsrata pošto su seljaci od ovih uvek prevareni bili"; ako poslanici i advokati i znaju šta treba činiti, to ne znači da će oni istinski zastupati interese potlačenih, pa stoga Nančić i biva prinuđen da neprestano govori o "stvarnim potrebama narodnim" pri čemu će akcenat ubuduće biti na onom što je stvarno. Ovakav zahtev nama se sad mogao učiniti posve običnim: vršaćki socijalisti neprestano govore o ljudskim potrebama i toliko pišu o neophodnosti njihovog zadovoljenja a da se niko od

njih nije zapitao koje su zapravo te "stvarne" potrebe ljudi. U jednom su bili saglasni: ljudima treba omogućiti bolji život; smatrali su da znaju način na koji se ovaj može ostvariti. Istovremeno, svi su svoja shvatanja projektovali na ljude u apstraktnom obliku. Nančić to oseća i zato govori o onom stvarnom u ljudskom životu; on oseća da reči gube preciznost, da više ne pogađaju ono što imenuju. Govor sad oblikuje sopstveni svet u kome se sve dešava a ništa istinski ne razrešava. To je svet koji ide svojim putem i ne haje za ono što se zbiva u govoru o njemu. Nančić ne želi da učestvuje u jezičkim igrama već sebe vidi kao ozbiljnog igrača u svetu određenom borbom sila ekonomije. Tu treba tražiti tačku iz koje će on promišljati ulogu i zadatke književnosti koju će tada u najvećoj meri određivati zahtev za konsolidovanjem narodne svesti sa stanovišta narodnih potreba. Pritom treba neprestano imati na umu da Nančićevim mišljenjem vlada opsesivnost pro-gresom i društvenim napretkom. On je svedok krupnih promena koje se zbivaju u njegovo doba; zajedno sa svojim prijateljima i saborcima potpuno je svestan velikog tehničkog i tehnološkog progressa koji obeležava drugu polovinu XIX stoleća, a što je predmet niza napisa njegovih savremenika. Međutim, on istovremeno vidi i sve negativne promene koje prate taj, kako on kaže, "društveni napredak". Godine 1881. Nančić beleži: "što god je rađeno dosad to je oprobano; a te probe pokazale su da je sav dosadašnji rad bio jedan istorijski proces i ništa više, i da sav taj rad nije ni blizu doveo čitavo

čovečanstvo do njegove svrhe - do opšteg boljitka". Nančić uviđa postojanje i negativnih društvenih tendencija te tako na implicitan način dovodi u pitanje tu "očiglednu" činjenicu napretka. Šta za Nančića znači izraz *istorijski proces*? U njemu se očigledno ne nalazi ono pozitivno što iz sebe ovaj realni svet vodi u budućnost. Mora se raditi ono što do sada nije rađeno; mora se raditi ono što je novo, dotad neoprobano. To Nančić zahteva od omladine kojoj se sve vreme obraća: "Od preživelih, zastarelih i iznemoglih pokolenja mi nemamo šta očekivati - oni su za svoga vremena svoje učinili... Ako će omladina, kao najranije koleno ljudsko da radi ono što su i pređašnji naraštaji radili, ona je nepotrebna..." Ovde Nančić ima u vidu šire značenje pojma *omladina*; omladinci su svi ljudi naprednih ideja, svi oni koji zastupaju "napredna načela".

Osamdesetih godina on je morao da uvede još jedan atribut: nov, pa se govori o novojomladini, o novoj književnosti a čime se zapravo hoće u prvi vlak izvući karakteristika novonadošlog vremena. Novo vreme postavlja nove zadatke i na ove se mora odgovoriti - primereno njima - na novi način. Od omladine se očekuje da ona društvo vodi u budućnost; kako to činiti, kazuje Nančić nekoliko godina kasnije u tekstu *Kritika i prikaz* (Srpstvo, 1884/14): "Treba pomoću književnosti ismevati, iskorenjivati i napadati zle navike, o-bičaje i ustanove, a prepopučivati i propagandu praviti za dobre, inače čitava lepa književnost ne bi imala smisla po narod i njegovu korist." Od književnosti se očekuje praktična korist:

njen je zadatak da kritikuje, da napada ono postojeće a u biti preživelo; s druge strane, ona mora da savetuje i upućuje. Jasno je da Nančić govori o lepoj književnosti ne polazeći od njene "lepote", već obzirujući se samo na njen utilitarni momenat. Književnost je važna ne onim što gradi u sebi kao posebno egzistentnu vrednost, već svojom mogućnošću da vrednuje zbivanja realnog sveta zato ono što se u svetu događa treba da ocenjuje upravo književnost - ona mora da kudi i mora da hvali, da kritikuje i da podržava, da se bori protiv zla, da donosi boljitak. Otvoreno pitanje ostaje: šta je to što bi narodu bilo dobro, odnosno: želi li narod uopšte to dobro koje mu se obećava?

Možda je navedena Nančićeva misao od nevelike teorijske relevantnosti, no, čini se da ona mnogo govori o njenom autoru: na osnovu nje bolje se može razumeti kako priroda Nančićevih književnih spisa, tako i njegovo angažovanje u dnevno-političkim događajima. Januara 1877. on je smatrao da spasenje leži u internacionalnom socijalizmu, da nacionalne razlike prestaju da postoje i da će osnovni sukob u budućnosti biti sukob izrabljivača svih narodnosti s jedne strane i radnika svih naroda s druge strane. Nančić ovde izrazi narod i narodnost upotrebljava kao sinonime i to pokazuje da je naknadno uvođenje ovog drugog pojma na mesto izraza nacionalna manjina učinjeno ne iz neznanja već sa sasvim određenom namerom - ne bi li se u prikrajku nacionalne manjine prevele u narod; nije slučajno rečeno da svi nesporazumi dolaze iz jezika, tu je samo (opet u jeziku) ostalo malo

nepreciznosti: prevideli su se namerni budući nesporednici čiji je koren ostao u jeziku. A Laza Nančić imao je uvek u vidu savez naroda (Balkana ili Istoka) ostvaren umnom revolucijom koju će voditi omladina i njeni napredni pisci; verovao je u mogućnost realizacije Dunavske konfederacije koju bi činili Hrvatska, Mađarska, Srbija i Rumunija.

Da bi književnost mogla delovati, neophodno je da ona prvo zaroni u stvarnost, da se počne baviti običnim stvarima, da se okrene svakodnevicu i to je verovatni razlog što je Nančić publikovao svega nekoliko pesama, poveden očigledno motivima Svetozara Markovića koji je živeo u uverenju da lirika ima manju vrednost od socijalnog romana koji daleko više može društveno delovati; ovo svakako beše posledica shvatanja da je umetničko delo sredstvo moralnog vaspitanja. Tih nekoliko Nančićevih pesama nalik su pesmama tog vremena i pre su dokument o dobu a u mnogo manjoj meri dela umetnosti koja bi mogla pobuditi estetski osećaj. Nančić za tako nečim nije težio; on je literaturu pre svega video u funkciji izmene sveta i zato nije pisao pesme da bi izazivao nežna osećanja; takvu ambiciju on nije imao. Želeo je da menja svet i smatrao je da se to najbolje može činiti neposrednim delovanjem (politički usmeravajući svoje sunarodnike) ali isto tako i literarnim spisima kojima će vladati tendencija. Delo nas mora nagnati da shvatimo ono što vidimo, da zamislimo ono što na neki način već znamo; u toj "akciji" dela sadržana je njegova angažovanost; pored ostalog, delo nas mora nagnati da prihvatimo

stav pisca prema društvu, da njegovo mišljenje vidimo kao svoje. "Propagandni" momenat ne treba videti kao nešto isključivo negativno; mora se imati u vidu šire značenje koje ima angažovana književnost: osnovni cilj literature bio je da donosi nove ideje i da društvo priprema za revolucionarne promene; u tom smislu svi pravi i odgovorni književnici moralno su obavezni da budu i propagandisti i vesnici novog. Prozno delo nije čisti zvuk i slika, "fantastična šara lišena veze sa svetom ljudskih emocija"; kao umetnost ono je i igra, ali pored pružanja zadovoljstva ono i poučava, ono sadrži u sebi korisnost budući da nije "čist gubitak vremena"; književno delo nije ni dosadno ni beskorisno iako može biti nesvrhovito u smislu bezinteresnog svidanja. U uvodu svoje priče *Idealista i realista u ljubavi* (Srpstvo, 1883/1), koju kao umetničko delo ne bismo visoko vrednovali, i to ponajpre zbog crno-belog načina prikazivanja koje njom dominira, Nančić izlaže svoj koliko literarni toliko i politički program: "Ja iznosim samo fakt takav kakav je i crtam odnošaje i ličnosti kakvi su, pa tu nema ništa mog subjektivnog, da bih mogao za što kriv biti, te stoga ako se kome fakt takav kakav je ne dopada onda neka poradi na tome da se unište uzroci što za nužnu posledicu rađaju taj fakt..." Ovde se on zalaže za jedan činjenični pristup stvarima i događajima; polazi se od samih fakata takvih kakvi jesu i ne dodaje im se ništa subjektivno. Možda Nančić ovde živi u iluziji objektivizma; opisujući stvari pisac se uvek na određen način i odnosi prema njima; izborom detalja on govori ne samo

o stvari već i o mestu sa kojeg predmet gleda, pa se umetničko delo može razumeti i kao trajno nastojanje da se ostane veran sopstvenoj prirodi.

Nančić živi u ubeđenju da stvari ne interpretira već da ih samo opisuje onakvima kakve jesu; živi u iluziji da je moguće dati nepristrasnu sliku sveta i ne shvata da je tako nešto nemoguće, da je i sama percepcija pristrasna. Pisac ne može biti "nevin", on je kriv za svoje tumačenje koje hoće drugima da pokaže kao njihovo. Dopadanje i nedopadanje izloženih činjenica mora čitaoca nagnati da se prema ovima opredeljuju; zato je zadatak pisca u tome da činjeničnost sveta razotkriva drugim ljudima, da ove dovede do svesti o svetu u kojem borave.

Može se postaviti pitanje: može li književnost da menja svet i treba li ona to uopšte da čini? Da li je to njen primarni zadatak? Nančićev odgovor je potvrđan: pisac je dužan da apeluje na čitaoca, da ga upozna sa svetom i stanjem stvari u svetu. Ako pisati znači isto što i razotkrivati svet u njegovoj faktičnosti, onda proza o kojoj govori Nančić ima za zadatak da u čitaocu probudi odgovornost, da razobličavanjem nepravednog sveta učini sve da ovaj bude izmenjen. Možda Nančić prevelik naglasak stavlja na namere pisca; možda on isticanjem namere neprestano ističe i meru u kojoj je ta namera ostvarena; u svakom slučaju: ako se opravdava delo sa stanovišta njegove svrhe, onda će se u krajnjoj liniji kao poslednji vrednosni pokazatelj pojaviti merilo uspeha. Nančićevo stavovište je krajnje pragmatično: ono što on uvek

(makar i podsvesno) ima u vidu jeste uspeh. ljudi se ne mere po znanju već prema uspešnosti koju imaju u društvu. Efikasnost u delovanju Nančić ističe kao najviši kriterijum

Književno delo se može razumeti na mnogo načina (može se prihvatiti, ako je to neophodno, i jedna anarhija koja niveliše sve vrednosti), ali ono što ga bitno određuje to je upravo uspeh i zato Nančić ne misli da delo treba prepustiti budućnosti - primarno je kakav ono značaj ima za svog tvorca i svoje savremenike; buduće vreme će imati neku drugu umetnost koja će biti rezultat nekih drugih vrednosti i nekih drugih čitalačkih zahteva i očekivanja. On je verovao da pisac može uticati na društvo, da se literaturom život ne samo prikazuje već i oblikuje. Stoga, temeljni cilj romana je da sheme po kojima se vladaju određeni likovi i vrednosti koje ovi zastupaju prevede u život. Zadatak romanopisca nije samo slikanje društvene stvarnosti već i uspostavljanje određenih društvenih vrednosti čija će realizacija zavisiti od društvene situacije u kojoj samo literarno delo nastaje. Zabluda u kojoj se nalazio Nančić bila bi u tome da se stvarnost može u potpunosti razotkriti posmatranjem i da je o ovoj moguće imati jednu nepristrasnu sliku lišenu sveg subjektivnog; to je zabluda svekolike književnosti realizma. Književnost opisuje a ne daje imaginarni prikaz sveta i po mišljenju Nančića ona nema za zadatak da se dopadne laskajući svetu već da uveravajući oslika njegovu istinsku pozadinu. Nančić je bio daleko od toga da shvati

da iskazi u jednom književnom delu nisu u svojoj biti ni istiniti ni lažni već vrednosno neutralni.

Na tragu svog duhovnog učitelja Svetozara Markovića koji u spisu *Narod i književnici (Sabrani spisi III, Beograd 1965, str. 122)* piše kako se "narod uči poglavito ugledanjem, tj. delima. Da se nešto novo stvori u narodu, da se učini stvarni boljitak u narodu nije dosta ni kazati usmeno - treba uraditi", nalazi se i Laza Nančić. Nije stvar u tome da se večne vrednosti uvek imenuju i prizivaju; zadatak literature je, smatraju srpski socijalisti, daleko neposredniji: govoriti o stvarnosti čiji je proizvod samo književno delo i zato, kad je o ovom poslednjem reč, ono se ponajbolje može objasniti upravo analizom epohe u kojoj je delo o kome je reč nastalo.

2. Kritika literature

Prvenstvo društvenog delovanja u odnosu na delovanje literaturom Nančić podvlači tako što kaže da su "proste reči bez dela sapunski mehurovi i mogu samo škoditi" (Zastava, 1880 /138), a nekoliko godina kasnije: "ne prostim i neznatnim frazama, već delima treba neumorno raditi" (Srpstvo, 1883/1). Opredeljujući se posle 1881. prvenstveno za publicistiku, a ne za prozu i poeziju, nastojao je da i "živi" stavove koje je zastupao.

Kako kritika literature uvek pretpostavlja određen sistem vrednosti kao tlo na kojem se kreće svako prosuđivanje književnog dela, kod Nančića se može

naći ono uporišno mesto s kojeg on ocenjuje litararne tvorevine; moglo bi se reći da je ovo određeno kako stanjem u književnoj kritici njegovog doba, tako isto i njegovim političkim stavovima koji čineći Nančićev odnos prema društvu određuju i njegov stav spram literature. Budući da drugom polovinom prošlog stoleća vlada duh pozitivnih nauka jasno je da se ovaj izrazito oseća i u procenjivanju umetničkih dela. U tom smislu nije izuzetak ni Nančić koji ne teži tome da izučavanjem geneze niza umetničkih nastojanja odgovori na pitanje šta je umetnost, budući da sebi zadaje mnogo skromniji zadatak: na konkretnom primeru utvrditi koji momenti književnog dela konstituišu njegovu delotvornost.

Nije nimalo slučajno što ćemo kod Nančića uočiti zahtev da kako literatura, tako i kritika literature moraju počivati na naučnim principima: "jednom rečju, kritika treba da je naučna i savesna, inače je mora svako smatrati za rođe nu sestru običnog kafanskog časakanja, što joj ne bi nimalo služilo na čast" (Srpstvo, 1883/1). Zalažući se za naučnost Nančić ovde zastupa stav objektivnosti i suprotstavlja se subjektivističkoj, impresionističkoj kritici spremnoj da u svakom trenutku relativizuje delo i tako ga u vek drugačije ocenjuje. U osnovi ovih Nančićevih reči počiva zahtev za nepristrasnim prosuđivanjem dela koje bi počivalo na opštevažećim stavovima. Može se reći da Nančić zastupa kako umeren tako i odmeren stav: ne smatra da kritika treba da je nepogrešiv učitelj i vrhovni sudija umetnosti, niti smatra da ona treba da bude za

književnost ono što bi književnost bila u odnosu na život - svest svesti. Jedina njena odlučujuća osobina mogla bi biti: objektivnost što proističe iz odmerenosti, a koja je rezultat procenjivanja i odvagivanja. S druge strane, kritika ne sme biti zbrka reči iza koje ne stoji ništa; ona ne sme biti nalik kafanskom ćaskanju u kojem se sve relativizuje; pred književnu kritiku postavljaju se zahtevi ozbiljnosti i odgovornosti koje ova mora prihvatiti i pred kojima ne može ustuknuti.

Ovde se još jednom razilaze Nančić-kritičar i Nančić-pisac: ako se sam, kao kritičar, zalagao za nepristrasnost i objektivnost, njegove kritike behu i lične i pristrasne; uzrok tome treba tražiti koliko u nedostatku njegovog teorijskog obrazovanja, toliko i u Nančićevom nastojanju da sve o čemu piše vrednuje isključivo s obzirom na tendenciju koju je svud oko sebe tražio. Zato se i moglo dogoditi da je on - za koga se ne može reći da je bio čovek jedne ideje - zalažući se za naučnu kritiku sam je pisao zapravo onu drugu: subjektivističku. Analitičnost se stoga često pokazuje kao nedostajući momenat njegovog nastojanja da u stvarima literature bude pravedni, nepristrasni sudija.

Kad piše o kritici on se rukovodi interesom i napretkom književnosti i nauke; već tu se nepristrasnost Nančića kao kritičara opravdano dovodi u pitanje. Njegova želja je da se kritika uzdigne "iznad običnog dobošarenja i tendencioznog hvalisanja ili kuđenja, da se uzdigne na stupanj nauke" (Srpstvo, 1883/1). Ne treba zaboraviti da njegova najplodnija teorijska i praktična delatnost pada u vreme trijumfa

ideja Svetozara Markovića, u najbolje doba delatnosti Ujedinjene omladine srpske, u vreme obeleženo trijumfom prirodnih nauka koji je i on osetio kao student medicine u tada, i u naukama, carstvujušćoj Vijeni; da je otišao na neko od predavanja F. Brentana o mnogoznačnosti određenja bivstvujućeg kod Aristotela, moglo se desiti da sedne do E. Huserla koji je svom prijatelju, takođe tada studentu, T. Masariku izlagao svoju novu ideju logike. Ali, tako nešto nije se dogodilo: Nančić je imao svoju ideju nauke kao oblika teorijskog suđenja koje je osnova konstituisanja prave književne kritike.

O ulozi nauke u literaturi, otprilike u isto vreme, piše i E. Zola koga su tadašnji srpski pisci izuzetno cenili: "nauka, ubuduće, prodire u našu oblast, i mi postajemo analitičari društvenih postupaka. Posmatrajući i vršeći eksperimente, mi nastavljamo posao fiziologa, koji je, opet, produžio posao fizičara i hemičara". Poredeći metod književnog kritičara s metodom naučnika, Nančić piše da kritičar treba da pretresa predmet "svestrano i potanko kao kad medicinar anatomskim nožem istražuje mišiće, živce, žile" (Srpstvo, 1883/1). Terminologija je vidimo, ista: prvi govori o dobu eksperimentalnog, a drugi naučnog romana. U pomenutom tekstu Nančićev savremenik, francuski pisac Emil Zola kaže: "najčešće će biti dovoljno da zamenimo samo reč lekar rečju romanopisac pa da moja misao postane jasna i dobije strogost naučne istine." Nančić književnoj kritici pridaje veliki značaj jer omogućuje čitaocu da sam

donese "presudu o spornim pitanjima, nazorima i načelima"; ona može biti i oštra i nepravedna, ali "kritika ma kako oštra, pa u mnogome i nepravedna bila, ipak koristi jer izaziva umove na kritičko i logičko mišljenje i bistri pojmove" (I/189). Kritika je vredna u onoj meri u kojoj je delotvorna i korisna; ona je izazov, poziv na mišljenje; ona pročišćava pojmove i kao takva "čistilište" je našega duha. Ona treba da uspostavi red i osigura razumljivost u nizu mogućih oblika smisla koji čitaocu dolaze iz teksta pa se stoga kritika javlja kao jednako važni momenat poput samog dela koje uzima za svoj predmet. Razvijajući ovu tezu Nančić nastoji da objasni društvenu i "kritičku" dimenziju kritike: "Iz kritike treba čitalac da uvidi šta je dotični pisac hteo reći, kakvu tendenciju zastupa i kakve misli razvija, pa sve to propratiti kritički, tako da čitalac, čitajući kritiku, ujedno se uči, doznajući potpuno šta i kako kritičar misli i sudi, te na osnovu toga može i sam doneti presudu o spornim pitanjima, nazorima i načelima" (Srpstvo, 1883/1). U ovom navodu srećemo već ranije istican pojam tendencije; treba primetiti da on ovde jedno pored drugog stavlja i (pritom ih razlikuje) tendenciju i razvijanje misli. Pitanje ostaje otvoreno: da li su misli potčinjene tendenciji ili je tendencija vođena od samih misli; u svakom slučaju tek na osnovu spoznaje obe čitalac će kritički izgraditi svoj stav.

Postoji još jedna karakteristika kritike na koju treba obratiti posebnu pažnju, to je objektivnost; "Savesna i stvarna kritika ne sme nikad da se obazire

na ličnosti i korporacije, već jedino ima da se drži svojih načela i same stvari", piše Nančić u uvodnom članku lista *Srpstvo* početkom 1883. godine; u ovim novinama često je bio i jedini saradnik, pa se s velikom sigurnošću njemu može pripisati autorstvo svih nepotpisanih kritika i prikaza. Uostalom, karakteristika većine književnih društava nastalih u Vršcu tokom prošlog i ovog stoleća bila bi u mistifikaciji članstva, u simuliranju masovnosti pokreta. Nije slučajno što će poslednjih godina prošlog stoleća humoristički list *Bubanj* izdavati u svom rodnom gradu nekoliko Vrščana koristeći pritom mnoštvo pseudonima, pa je jedna ista ličnost bila u prilici da se sa sobom svađa i miri, da sebi piše i sebi otpisuje.

Kada je o objektivnosti reč, treba li se još jednom prisetiti Mopasana koji je pisao kako bi "kritičar trebalo neprestano, bez unapred usvojenog stanovišta, bez predubedenja o "školi", nezavisan u odnosu na bilo koju grupu pisaca, da shvati, razlikuje i objasni najoprečnije težnje, i najsuptilnije temperamente, da prizna i prihvati najraznorodnija umetnička nastojanja". Nije mi namera da dovodim u vezu Nančića s Mopasanom, ne samo zato što ovaj poslednji navod nastaje godinu dana po Nančićevoj smrti, već i stoga što takva poređenja uvek moraju ostati nategnuta i ne kazuju mnogo; ovde se samo opet pokazuje duh vremena što provejava jednim dobom koje je imalo na raznim, međusobno izolovanim mestima, mnogo zajedničkog. Moglo bi se reći da

Nančić od književnog dela zahteva da bude izuzetno; ono mora da se ističe osobitim stilom, kompozicijom, snagom predstavljanja i to su karakteristike na koje kritičar mora da usmeri svoju pažnju.

Nančić se zalaže za principijelnost i duh tolerancije: "Priznati i protivniku zasluge, ako ih ima piše on pripoznati istine koje je rekao i zastupao, odati mu prema tome čast i poštovanje to je divna osobina s kojom se resi savesna i objektivna kritika, jer ona ne tera nikakvu stranačku politiku, niti neguje "kult ličnosti", već se ističe jedino interes i napredak književnosti i nauke" (Srpstvo, 1883/1). Kritika, vidimo, nije samo odnos prema delu, već i odnos kritičara prema sebi samom; odnoseći se prema sebi, kritičar se odnosi i prema drugima. Savremeni francuski angažovani mislilac Ž.P. Sartr je jednom prilikom rekao: "Kritičareva funkcija je da kritikuje, to jest da se opredeljuje za ili protiv i da, određujući mesto drugima, odredi svoje mesto".

Nančić je kritikovao kako liberale (Polit, Dimitrijević), tako i socijaliste (Pelagić³, Mihajlović),

³ Šarlatanstvu i mediokritetstvu Vase Pelagića Nančić je posvetio niz članaka u listu Javor tokom 1882-1883; ovi tekstovi publikovani pod njegovim pseudonimom Vladimir vredan su podsticaj onima koji se bave Pelagićem koji je, kako Nančić primećuje, svoju revolucionarnost pokazivao u pelenama da bi kasnije narodu Bosne i Hercegovine davao mudre lekarske savete u stilu: "bolest /crni prišt/ jako zatire svet u nekim krajevima. Sigurno sredstvo da se izleči čovek od prišta ovo je: treba pritiskivati prišt golom kokošjom zadnjicom

ukazujući pritom više na njihove mane i nedostatke a ćutke prelazeći preko onog što je kod njih dobro i značajno; to možda više govori o samom Nančiću kao kritičaru no o onima koje kritikuje. Ali, zar je u to vreme iko od socijalista postupao drugačije? Marksovu principijelnost u kritičkim razračunavanjima ovde ne treba ni pominjati; dovoljno je setiti se reči kojima počinje Marksov spis *Beda filozofije*.

U žestokom i beskompromisnom napadu na Pelagića Nančić govori kako o stanju vremena tako i o sudbini kritičara: "Šarlatanstvo i poluznanje hoće da potisne sa polja javnosti svaki iole ozbiljniji naučni rad. Stoga je krajnje vreme da neumitna kritika počne čistiti naše književno polje da bi se tako blagovremeno ta opasnost otklonila. Doduše, otvorenog i oštrog kritičara ne dočekuju nigde s posutim cvećem, nego se na njega svugde bacaju koprivom, kao da je on izmet ljudstva. No to kritičara ne sme da ustraši: on mora uvek i svugde svoju dužnost da vrši" (Javor, 1882/1500). Ovde se mogu uočiti bar dve važne stvari: (a) kritika mora biti bespoštedna, to je kako bismo mi rekli, kritika svega postojećeg i (b) kritičar ne sme praviti kompromise bojeći se posledica koje njegova kritika može izazvati. Kritičar se mora držati načela objektivnosti, on mora da podržava postupak sabiranja neutralnih činjenica; Nančić ne insistira u velikoj meri

i kokoš držati dok ne krepa. Čim jedna krepa treba drugu uzeti i sve tako činiti dok jedna posle pritiska ne ostane živa." (Laza Nančić: *Izabrani politički spisi I*, Novi Sad 1961, str. 199).

na pojedinačnosti i jedinstvenosti svakog književnog dela. Ne prenaplašavajući značaj posebnosti i intuicije, a polazeći od visokog ugleda koji tada uživaju prirodne nauke, on poistovećuje naučnu i istorijsku metodu; umetničko delo je za njega pre svega stecište opštih mesta a ne tačka iz koje isijava pojedinačnost. Opšte u delu istovremeno je i apstraktno pa se primenom opštih zakona ne može do kraja oceniti konkretno književno delo.

Pored raznih teškoća, koje sprečavaju razvoj srpske književnosti, Nančić ističe i nesretnu okolnost što su Srbi raskomadani na više država i državnih uprava, te je usled toga ovladala u srpskoj književnosti pocepanost i partikularizam (Srpstvo, 1883/1). U rascepanosti naroda vidi on "rascepanost kulture pa tako i rascepanost književnosti što za posledicu ima anomaliju da svaka pokrajina ima zasebnu literaturu o kojoj se u drugim pokrajinama ništa ne zna, a što kod Nemaca nije slučaj". Nančić pravilno konstatuje da je za formiranje jedne kulture neophodno kako zajedništvo jezika tako i zajedništvo života na zajedničkom prostoru. On kaže da kod nas nema "nikakve književne zajednice" (Srpstvo, 1883/1), te da je zadatak književnika da se "takvoj ćoravoj književnoj decentralizaciji učine jednom za svagda kraj", jer utrošio se "ocean reči na "duhovno jedinstvo"" ali to ni do kakvih rezultata nije dovelo.

U prvom uvodniku već pomenutog vršačkog lista *Srpstvo* Nančić se zalaže za "ostvarenje toliko željenog duhovnog jedinstva vaskolikog naroda srpskog" i

smatra "da ne frazama, već delima treba učiniti da se to jedinstvo i ostvari"; ovo pak pretpostavlja jedinstvo čitalačke publike na svim teritorijama gde žive Srbi. Zadatak književne kritike bio bi da proprati sva dela srpske književnosti; ona treba da se otrese "provincijalnog partikularizma i separatizma, razume se, utoliko ukoliko to opštosti ne smeta i ne zadržava jedinstven napredak celokupnosti" (Srpstvo, 1883/1). Ali, već nekoliko dana kasnije Nančić piše: "Kudgod se čovek okrene, svugde vidi raspad, rastrojstvo i ravnodušnost prema svemu što bi trebalo da nas zainteresuje i oduševi, i to baš raspad i rastrojstvo u onom kolu ljudi, koje bi trebalo da kipti od strasnog oduševljenja za opšte narodne stvari i koje bi trebalo da je prepuno neodoljive volje za javan rad i jave poslove" (Srpstvo, 1883 /3). Interesantne su amplitude u Nančićevom raspoloženju; kao što impulsivno i subjektivno pristupa ocenjivanju literarnih dela, tako jednako strasno učestvuje u borbama koje mu nameće trenutak u kojem živi. Njegova deviza je: dobra volja i izdržljivost. Predmet kritike mora biti samo delo. U prikazu Pelagićevih pesama Nančić ističe kako u kritici moramo uvek da se "obaziremo samo na ono što je duhovna svojina /autora/ a ne na tuđe umotvorine", jer kod Pelagića ono što je "uzorito nije njegova umotvorina, a ono neuzorito to je njegovo" (I/197). Nančić ističe originalnost i izvornost kao bitni momenat književnog dela, a ovo vredi onoliko koliko je autor sopstvenog iskustva ugradio u ovo. Po sredi je pristup koji književno delo vidi kao predmet, kao

materijalizaciju određenih osećanja i shvatanja, a ne kao proces koji bi dominirao nad samim rezultatom. Ovim stavom Nančić-kritičar se opet suprotstavlja Nančiću-piscu: on zna da književni kritičar svoje literarno iskustvo izražava intelektualno, da je njegov zadatak da događaj sagleda kao logičku tvorevinu; ako je predmet njegovog istraživanja i nešto što je prvenstveno iracionalno on ne može prevideti da se to iracionalno samo racionalnim govorom može dokučiti.

3. KRITIKA PESME I PESNIŠTVA

Često se ističe kako je Nančić napisao (možda i objavio) raspravu pod nazivom *Die realistische Poesie*. O sadržaju ovog spisa možemo samo nagađati; njegovo "mišljenje poezije" dalo bi se rekonstruisati na osnovu dva, u Gracu napisana, rada o pesničkoj umetnosti: *Prvo kolo pesama od Jaše* (Srpski list, 1880/8-10) i *Značaj i rad Đure Jakšića u srpskoj književnosti* (Srpstvo, 1883/2,4); poznato je i da je tokom 1880. i 1881. godine Nančić napisao tragediju iz novije srpske istorije u pet činova *Mara*, pripovetke *Jadnica*, *Idealista i realista u ljubavi* i *Fridrih* (priča iz francuske istorije) kao i raspravu *Pozorište na zapadu i kod nas*. Čini mi se da u njegovim kritičkim tekstovima o poeziji treba ključ za vrednovanje i njegovog celokupnog književnog opusa. Kako Nančićevo literarno delo nije naišlo na neki veći ođek u književnim krugovima, te on u *XII pismu iz Austrije* (Radnik, 1881/58) piše da onaj "ko se prvih neprilika

plaši, nema ni puta da počne kakav ozbiljniji i poteži rad", jasno je da sud čitalaca neće biti merilo ni Nančićevom pisanju ni njegovog odnosa prema literaturi.

Pisanje poezije on ne smatra igrarijom ili nekom ispraznom delatnošću kojom se ispunjava dokolica; bavljenje poezijom podrazumeva da "pesnik mora /biti/ umno razvijen čovek sa dubokim i živim osećanjima" (Srpstvo, 1883/4), da on mora da je strastven i krajnje osetljiv; o tome piše Nančić u prikazu drame *Lovorika i prosjački štap* (Srpstvo, 183/5). Biti pesnik, znači biti osetljiviji za svet, doživljavati ga dublje, intenzivnije: "pravi pesnik i mora duboko osetiti i misliti, spoljni uticaji na njega življe i intenzivnije uplivišu nego na druge ljude" (Srpstvo, 1883/4). Pesnik je onaj ko održava najdublje veze sa stvarima, onaj ko ih dotiče iznutra. Povezanost pesnika i stvari pretače se u pesmu i tvori neko posve novo biće koje nije neposredno vezano za svet, a ipak progovara iz njegovih najdubljih pora. Pesnik je, smatra Nančić, biće sazdano od finije materije, osetljivije na spoljne utiske, posrednik između sveta i njegovih nesvesnih osećanja. U ovom Nančićevom viđenju bića pesnika nazire se zakasneli i prigušen eho romantičarskog viđenja literature; moguće je reći da on traži za sebe i svoje sa-mišljenike privilegije koje je društvo njegovog vremena već poodavno odbacilo; konačno, može se Nančiću pripisati da nastoji da vaskrsne jednu zastarelu poetiku i jedno još starije shvatanje pesnika. Njegovo vreme je pesnika videlo ponajpre kao

zanatliju, ali to nije bio rezultat i njegovog viđenja statusa i značaja umetničkog stvaranja; takvo tumačenje bilo je opšteprihvaćeno tokom čitave antike i srednjega veka. Isticanje u prvi plan zanatske strane umetnosti nije bilo strano ni potonjim vremenima, a nije bilo razloga da Laza Nančić u tome bude izuzetak.

Ovde ne treba izgubiti iz vida ni uticaj Svetozara Markovića koji u pismu upućenom iz Ciriha Uredništvu Matice piše: "One ličnosti u narodu koje su dublje i silnije osetile sve patnje što tište ceo narod i koje su kadre da iskažu ta osećanja u veštačkoj formi to su pravi pesnici; to su nastavlja Svetozar probuđeni delovi naroda, to je narodna svest o sebi samom i svojim patnjama". Terminologija je, vidimo to, već na prvi pogled ista; stavovi Svetozara i Laze ovde su podudarni: za obojicu je karakteristično da je određenje poezije posledica njihovog stava prema književnosti i njenoj društvenoj ulozi. Logična posledica takvog pristupa bilo bi tumačenje pesništva, metaforički viđenog kao zraka svetlosti što narodu osvetljava put u njegovoj borbi za bolji i čovečniji život. Ako se ovde možda u prvi mah ne zapaža već ranije konstatovana sumnja u progres, u intelektualni mit koji nam donosi moderna tehnika, to je stoga što Nančić, budući i dalje optimista, ostaje prvenstveno revolucionar i smatra da s pravom optužuje ugnjetačku državu što je, iako još uvek u sponu, oličena u društvenim institucijama prava i vlasništva. Nije nimalo slučajno što on ustaje protiv vlasništva; on kritikuje ali ne ruši, on hoće da menja i usavršava.

Poslednje uporište tumačenju literature ostaje sam život: "... pojetska bulažnjenja odvode nas u takve budžake iz kojih je posle, kad treba, teško izaći. Život i nauka - to je jedino прибежиште u koje se čovek može skloniti od raznih opasnosti koje nas okružuju; one će nas izlečiti od svakojakih predrasuda, tako, da ćemo čistijim očima moći posmatrati svet i čoveka" (Matica, 1868/14, str. 326). U prvi mah moglo bi se pomisliti da ovde imamo stav koji generalno istupa protiv poezije, ali, teško da je to slučaj; nalazeći povod svojoj kritici u delu Ljubena Karavelova, koji piše protiv "poetičkih bulažnjenja i ponoćnih uobrazilja", Svetozar Marković ustaje protiv romantičarske literature što se neprestano udaljava od savremenog života koji bi zapravo morao da bude jedino središte kojem literatura može da stremi; ona se mora povezati sa životom naroda, ili, kako je pisao Todor Nedeljković (1868), literatura se mora sroditi s političkim bićem naroda. U vreme kad se vrednost nekog književnog dela počinje određivati merom njegove okupiranosti društvenim životom, Nančić će smatrati da poezija nije neka isprazna parada reči, ili, kako Svetozar kaže "duhovno onanisanje", već manifestacija društvenog života, način da se služi narodu, njegovoj egzistenciji i njegovim najdubljim interesima.

Kako je vreme u kojem nastupa Nančić određeno u velikoj meri zahtevom da se mora pisati kako bi se osigurao uslov za građanski i čovečni život ljudi, pa tek potom za umetnost (V. Đorđević), jasno je zašto Laza s pravom zahteva od pisca da poznaje savremeni život,

jer "ono što čovek piše, to je ogledalo njegove duše, tu su izvajani njegovi osećaji, tu su izvajane njegove misli, težnje i želje" (Zastava, 1878/42). Ako se u delu ogleda duša, ako se nutrina pesnika u delu udvostručuje, onda bismo se misleći s Nančićem mogli zapitati: zašto uopšte pisati pesme? Čini se da on ovde ne postavlja neku ontološki relevantnu tezu o prirodi pesme, već se pre svega zalaže za istinitost u njoj; pesnik mora govoriti ono što misli, on mora kazivati istinu o sebi a na način koji dozvoljava pesma.

Pesničko delo treba videti kao harmoničnu vezu osećaja i misli; u ravnoteži težnji i želja egzistira pesma kao umetničko delo koje se, budući da u sebi nosi istinu i s njom vezu s delom realnog sveta može angažovati pa u angažovanju nalazi krajnji smisao svoga postojanja. Sledeći ovu misao Nančić na jednom drugom mestu kaže: "Može li on /pravi pesnik/ prema životu i prema borbi u životu što se svugde oko njega vodi, ravnodušan biti? Može li on mirno gledati patnju i nevolju svojih saljudi? Sme li on onda samo pevati o ruži i slavuju" (Srpstvo, 1883/4)? Pesnik peva ali i tumači, on peva ali i kritikuje, on peva ali i upućuje; pesma je odraz pesnikove duše, ali je istovremeno i materijalni lik njegovog odnosa prema životu, slika njegove nepomirljivosti i njegove ne-ravnodušnosti. Po prirodi svoga posla pesnik je na strani dobra a protiv zla; Nančićevo zalaganje za zdravo, zapravo je zalaganje za napredno. Ispravnost i naprednost misli, kao i angažovanost, nisu dovoljni da bi nastala dobra pesma pa Nančić u svoja razmatranja uvodi i pojam

darovitosti: "pesnik mora da je darovit i energičan i mora da stoji na stupnju savremene nauke" (Srpstvo, 1883/4). Ako isticanje zahteva da se bude na stanovištu savremene podrazumeva zastupanje realističkog pravca u književnosti, onda izdvajanje momenta darovitosti implicira da Nančić o književnosti nastoji govoriti iz nje same, a što je znak da on veoma dobro oseća njenu umetničku snagu. S druge strane, ovde se jasno vidi da ni Nančić nije uspeo umaći zamkama što ih tvore scijentistički nastrojena tumačenja sveta; nekoliko godina ranije on piše da je "realni pravac potpuno zavladao u nauci, pa je svoju vladavinu počeo prostirati i na lepu veštinu na slikarstvo, pesništvo i pripovedačku veštinu" (Srpski list, 1880/8); on sam tome nije protivan jer je, kako kaže, i sam pristalica realističke škole; ovo opet, pokazuje kako Nančić ostaje zarobljenik tada vladajućeg ideala prirodnih nauka i opšteprihvaćene vere u progres. To mu, razume se, ne smeta da istovremeno ističe značaj darovitosti kao tla iz kog izrasta pesma.

Nančićevi pogledi na odnos nauke i književnosti pod neposrednim su uticajem Svetozara Markovića: "u današnjim pesničkim proizvodima ogleda se savremena društvena nauka; pesnički oblik postao je nešto sasvim sporedno a glavno je propaganda onih misli što ih je izradila današnja nauka". Ovde se jasno mogu uočiti dve misli koje će se sve vreme biti vodilje i Nančiću u nastojanju da protumači celokupnu pesničku produkciju: (a) uticaj savremene nauke na

književnost i (b) "propagiranje" ideja koje donosi nova nauka.

Danas je u velikoj meri deplasirano zadržavanje na ovakvom shvatanju nauke; no, kad je o Nančiću i njegovom vremenu reč, treba reći da tadašnje isticanje naučnog pristupa u tumačenju književnosti, pa i pesništva treba prvenstveno videti kao posledicu sasvim određenog, strasnog eksperimenta koji beše vođen kako idejom bratstva tako i veoma prisutnom vizijom bolje, ali i neostvarljive budućnosti. Lako je sad reći kako je takav program odviše naivan, odviše jednodimenzionalan; svi nedostaci i praznine, kao i dosadašnja propast socijalističkog projekta nastalog u XIX stoleću još uvek ne dovode u pitanje same temelje ovog projekta. Alternativne odgovore na pitanja koja su tada postavljena mi još uvek ne posedujemo, kao što ne posedujemo ni alternativni odgovor na izazov što ga pruža kapitalistički način proizvodnje. Nančić je živeo u vreme kad su se pitanja koja mi danas mislimo tek formulisala i stoga njegovi odgovori ne dovode u kritičnu situaciju same temelje pitanja s kojima se on bio suočio.

Iz ranije navedenog teksta treba izdvojiti onaj Nančićev stav u kojem se ističe kako je jedinstvo ljubavi prema dobru i mržnje prema zlu duša pesnikove duše (Srpstvo, 1883/4); tu se pesma kao objektivizacija osećanja i njihova realizacija pokazuje kao ospoljavanje pesnikove unutrašnjosti, kao suština pesnika što iz njega progovara. Ako u duši nema duševnosti, "ne pomaže tu ni estetika ni prozodija",

pisao je Nančić. Pesnik je osuđen da svetom hodi nepriznat, poput Đure Jakšića, o kom s velikom ljubavlju Nančić piše: "No zaman je pesnik u svom srcu i duši ubeđen da je bolji, uzvišeniji i korisniji po narod nego legijoni podlaca i prljivih karaktera - u današnjem svetu slabo ko haje za velike umove i za uzvišene karaktere" (Srpstvo, 1883/4). Pesnik, vidimo tu, progovara iz svog srca, on iznosi na svetlo dana istinu koja je koliko njegova lična, toliko i istina sveta; njemu je posve jasno da vrednosti za koje se bori nisu i vrednosti društva u kome živi. Nančić tako dospeva do saznanja da se pesnik zapravo nalazi u paradoksalnoj situaciji: boreći se protiv vrednosti društva prinuđen je da istovremeno određuje i njegove najviše vrednosti; kritikujući društvo pesnik kritikuje i samoga sebe, ali kritikujući sebe on potvrđuje merila koja leže u osnovi njegove kritike. Ta kritika ne mora uvek biti racionalna: iako se zalaže za naučnost, ona u sebi sadrži svu strastvenost kojom odgovara na izazov doba koje je proizvodi kao svoju iskrivljenu sliku.

Uporedimo li Nančića sa Svetozarom Markovićem, konstatovaćemo da je prvi manje isključiv i mnogo oprezniji u donošenju sudova, posebno kad je reč o socijalnoj funkciji umetnosti; dovodeći u pitanje celokupnu hijerarhiju društvenih vrednosti čini se da je on znatno naklonjeniji umetnosti no nauci. Dok Svetozar u opadanju pesničkog u pesništvu vidi simptom razvoja pesništva na putu da se ovo ulije u nauku, dotle Nančić ističući značaj osećanja hoće da revalorizuje estetsku dimenziju umetničkog dela pa

nam je stoga on danas bliži a njegovi stavovi prihvatljiviji.

Teže ćemo se sada složiti sa shvatanjem Svetozara Markovića da su pesnici ostvarili svoj ranije postavljen zadatak, da je pesništvo prevladano u trenutku kad je nastupilo doba praktičnog rada, tj. doba ostvarivanja onog o čemu su ranije samo pesnici mogli da pevaju. Nančić, postojanje poezije smatra mogućim i u doba koje je obeleženo "praktičnim radom". Dok Svetozar u spisu *Realnost u poeziji* smatra da u doba opšteg dogovora nema mesta poeziji, da je došlo vreme kad treba zasukati rukave i delati, dakle, da je reč o vremenu koje nije naklonjeno "genijalnim spegovima", dotle Nančić ostavlja otvorenom mogućnost egzistencije poezije i opravdajući je, manje je isključiv; smatra da ne može sav prostor duhovnog da ispune nauka i dogovor, a da, s druge strane, poezija nije dužna da rešava sva pitanja ovog sveta. Ova poslednja nema zadatak da nam pruža obilje misli i ideja, već da oživi ono zaboravljeno i vremenom potisnuto, da nam u svest prizove sećanje nečeg što smo nekad bili i što ćemo možda ponovo biti. Tako se umetnosti otvara prostor koji naukama i apodiktičnom znanju ostaje nedostupan: prostor osećanja i onih znanja bez kojih praktični život nema potpuni smisao.

Nančić u svojim kritikama poezije ne iznosi neke originalne misli o pesništvu i ulozi pesnika; sve to poznato je od ranije. Većinu stavova mogao je naći kod Svetozara Markovića za koga se može reći sve sem da u svojim tekstovima ostvaruje neke značajne teorijske

prodore. Ali, uprkos tome, ono što ovde treba istaći jeste činjenica da desetak godina posle smrti Svetozara možda još samo Nančić, u Vojvodini gde socijalističke ideje (ako ih je u većoj meri ikad i bilo) padaju u zaborav, zastupa najprogresivnije ideje o književnosti, pa pored sveg ukazivanja na njegovo napuštanje socijalizma, isticanjem društvene dimenzije književnosti, on, može se to reći, ostaje među najznačajnijim pobornicima socijalne literature. Ovde izraz *so-cijalna literatura* treba razumeti u njegovom izvornom značenju: to je literatura koja pita za sudbinu društva. Pred takvim zahtevom ni posle više od sto godina nakon smrti Laze Nančića ne možemo ostatei ravnodušni; ako je naš prvenstveni zadatak danas, na kraju tehničkog doba, obezbeđenje preživljavanja ljudske rase i njeno spasavanje od samouništenja u koje ova, vođena logikom kapitala, samouvereno srlja, onda glas savremene poezije, koji se mora čuti i koji mora biti vođen željom za objašnjavanjem, jeste isti onaj glas koji je vodio i Lazu Nančića.

Već pomenut njegov stav da "pesnik mora biti darovit i energičan i da stoji na stupnju savremene nauke, da duboko oseća i misli, da ne sme prema javnom životu i patnjama svoga naroda ravnodušan biti" (Srpski list, 1880/8-10), ima poreklo upravo kod Svetozara, u *Pevanju i mišljenju* : "Od književnosti se zahteva da donosi samo ono što je zaista korisno društvu; da pretresa i podiže suvremena pitanja, da predstavlja istinski život narodni sa gledišta suvremene

nauke, jednom reči da je po mislima i osećanjima suvremena" (Sabrani spisi, I/89). Vidimo da Nančić i ovde ponavlja dve teze koje smo uočili već kod Svetozara: pesnik mora biti (a) na stanovištu savremene nauke i on se (b) mora baviti savremenim životom; predmet njegovog pisanja je "život narodni". Nančić je pesnika video kao umno razvijenog čoveka i zdravih osećanja, pred kojim je važna pesnička i društvena misija. Već Svetozar piše nešto veoma slično tome: "Naši pesnici, živeći u naivnom uverenju da je pesnik neko više stvorenje koje je stvoreno da ljubi i strada i da svoje stradanje priča zori, ruži i slavuju ili da ih davi u vinu, načiniše od naših 2-3 žurnala neki besmisleni "komplimentirbuh", a često i poštu za svoje "libsbrifove"" (Isto, str. 90). I jedan i drugi, vidimo, smatraju da pesnik mora aktivno učestvovati u društvenim zbivanjima, da on ne može živeti izolovan u kuli od slonovače, već da mora "razumeti potrebe koje se rađaju u životu, da ume da odgovori na pitanja što ih zadaje život svojim trenutkom" (Isto, str. 89); kod Nančića nalazimo pak stav da "ako pesnik... ne razume život što ga opkoljava i ljude s kojima živi, onda se on može prenemagati i koliko god da je pun dubokih osećanja i zdravih misli sve će to biti samo sapunski mehurovi..." (Srpski list, 1880/8). Ne bi trebalo pomisliti kako se oba teoretičara zalažu za tendenciju radi nje same. Svetozar je tu posve jasan: "Koji nije sasvim oglupeo od retorskih pravila i estetičkih teorija taj će uvideti kakva su nedonoščad sve te naše "novele", "priče", "crte iz ži-vota" napisane

po svim pravilima rečenih nauka: sa "zapletom, "fabulom", s "moralom" i "tendencijom". U njima nema ono što je glavno nema istinskog života ljudskog" (Isto, str. 92-3). I sama tendencija može da postane tema, moda vremena. Pisanje s iskrenim emocijama garantuje istinitost u umetnikovom pristupu stvarnosti. Nema li osećajnosti, smatra Nančić, pesnik se može prenemagati koliko hoće, može izabrati najlepšu formu, ali sve to neće pomoći da bude pravi pesnik pa će njegovo delo "ozbiljnim ljudima smešno biti i oni će ga smatrati za oklepanog besposličara" (Srpstvo, 1883/4).

Ako je ovde samo određenje tendencije problematično, činjenica je da Nančić nije tako oštar prema onom umetničkom u umetnosti kao što je to slučaj sa Svetozarom koji je pisao da "ako je sadržina umetnosti samo lepota, onda u umetnost ne spadaju ni drame ni savremeni romani na savremenom njihovom stupnju, jer tu se danas izlažu i provode socijalne doktrine" (Sabrani spisi, I/113). Nančićev prethodnik iz književnih dela izbacuje umetnost i uvodi propagandu zarad ostvarenja određenih vanliterarnih ciljeva. Književna dela postaju oruđe političke borbe, mesto izlaganja socijalnih ideja i tu biva izdana sama bit umetnosti. Opređeljujući se za osećajnost, za darovitost, za moć sagledanja stvari, Nančić ostaje bliži ideji umetnosti i nije spreman da je do kraja žrtvuje utilitarnim motivima.

Pa ipak, nećemo pogrešiti ako kažemo da obojica imaju identičan stav prema odnosu nauke i literature;

Laza smatra da tek kad dobro i temeljno razume pitanja načela i teorije pisac može da "okomi koplje svoje satire i podsmeha na načela, koja su po njegovom mišljenju štetna, nenaučna ili koja su plod puste fantazije" (Srpstvo, 1883/20), a Svetozar piše da "među veštakom i naučarom savremena nauka ne nalazi nikakve razlike, jer oba stvaraju svojim umom, misle, analiziraju, izučavaju fakta; razlika je samo u predmetu istraživanja" (Isto, str. 92).

Obojica žive u uverenju kako umetnost i nauka imaju isti metod a različit predmet. Realizam što vlada u naukama mora da se prostre i nad umetnosti. Samo u odnosu prema životu moguće je da kako rad naučnika isto tako i rad umetnika ima svoje vrednost i da zaslužuje društveno priznanje. Jasno je da, ni za Nančića, ni za Svetozara, nema razlike u vrsti stvaralaštva: ovaj pojam im se čini jednako primenljiv i u nauci i u umetnosti.

Moglo bi se reći kako kod Nančića postoji određena podudarnost pojmova nauka, kultura, prosveta. Isto tako zapaža se da on veruje u moć nauke kad kaže: "uvideli smo da u socijalizmu leži spasenje, moderna nauka nije protiv nas i radnici u svim državama u prevazi su. Pomoću nauke i moći sve se može postići. Pobeda će prema tome biti naša" (*Munkás heti Kronika*, 7. januar 1877). Ovaj odlomak je vredan pažnje. Nančić piše o podršci nauke, ali i o podršci sile. Nauka i moć moraju ići zajedno. Ne može se stalno ostajati samo na objašnjavanju i ubeđivanju. Potrebno je, u određenom trenutku, kad se to učini neophodnim,

upotrebiti i silu; može se rečima vladati u svetu reči, ali se samo rečima ne može upravljati realnim svetom. Ovo je trenutak u kome Nančić vidi moć kao centralni momenat što leži u osnovi sveta, no, jedno je: moć videti, a sasvim je drugo: moć imati.

Zalažući se za socijalizam, Nančić nastoji da istraži i načine pomoću kojih se do ovoga može doći: sila je neophodna da se bilo šta ozbiljno, dobro i kako treba, do kraja uradi. Ako je Svetozar još uvek verovao da se zlo može putem nauke i prosvete ukloniti, pa u članku *Srpskoj omladini* piše: "Nek pogleda omladina svud oko sebe, čuće vazda tužbe: kako "materijalno" i "moralno" propadamo... Omladina imala je potpuno pravo kad je naumila da putem prosvete, putem nauke, najpre vaspita samu sebe, tj. mlađi srpski naraštaj, pa tako da u budućem srpstvu nestane zala što ga sada jedu" (Sabrani spisi, I/24), Nančić tako ne misli: on hoće da stvari reši naukom i mačem; zato je on naš savremenik i njemu se možemo obraćati kad god tražimo potvrdu tezi da osnovni zadatak umetnosti treba videti u izmeni sveta; ne treba samo zaboraviti, da mišljenje pisca o delu i stvarne društvene implikacije njegovog dela, nisu uvek identični; između ličnog uverenja i faktične stvaralačke sposobnosti pisca može postojati veliki raskorak i to je tema kojom se mora pozabaviti savremena sociologija umetnosti.

Nančić i njegov učitelj, potrebno je to još jednom reći, nisu imali neki slep, posve nekritičan odnos prema nauci. To se najbolje vidi i po atributima koje pridaju pojmu nauke: Svetozar govori o tačnojnauci, a

Nančić piše o savremenoj modernoj nauci. Moglo bi se pritom tvrditi da obojica imaju u vidu jednu nauku. Kako Nančić govori još i o čistoj i stvarnoj nauci evidentno je da on ima u vidu pravo znanje, odnosno istinu. Oseća se već tada da nešto sa samim svetom nije u redu, da se njim ne može do kraja ovladati i nije čudo što se i Nančić i Svetozar hvataju za nauku kao davljenik za slamku ne bi li ostali i dalje u mogućnosti da aktivno učestvuju u dešavanjima sveta koji ih sa svih strana sve novim i novim činjenicama zapljuskuje. Razvoj nauke pretpostavlja uvećavanje znanja, a sa "proširivanjem znanja, tj. sa razvitkom nauke i kulture razvija se ljudstvo i moralnije sve na viši stupanj" (Radnik, 1881 /51). Ovde imamo pred sobom jedan stav karakterističan za sve mislioce zadojene filozofijom prosvetljenosti; u isto vreme to je i jedna tipično prosvetiteljska zabluda koja je godinama gonila socijaliste da obrazuju narod radi rušenja postojećeg sistema; ako i Laza i Svetozar veruju u svemoć obrazovanja i vaspitanja, to je samo eho istih onih ideja što su dolazile iz francuske filozofije prosvetljenosti preko Roberta Ovena i drugih socijalista-utopista. Simptomatično je i Nančićevo insistiranje na stvarnom napretku; ovaj stvarni pretpostavlja postojanje i nekog lažnog napretka koji bi se dao nadvladati savezom nauke i kulture o čemu on i kaže: "Nauka i kultura obaraju odnošaje koji im ne daju da se razviju, no s tim obaraju i stare moralne pojmove, a zasađuju nove i to tako sve dalje ide što se zove u istoriji neodoljivim zakonom napretka koji je

vladao, koji vlada i koji će vladati u ljudstvu" (Srpstvo, 1883/37). Nauka i kultura ruše stare pojmove (i stare vrednosti), stvaraju nove, i ne znaju za ukočenost; ne daju nam neku statičnu sliku sveta, već ovaj misaono zahvataju u njegovom progresivnom napredovanju. Treba imati u vidu ovo Nančićevo razlikovanje nauke i kulture; kultura se pokazuje kao tlo sa kojeg izrasta nauka; drugim rečima: kultura je prednaučno tlo nauke, ona je oblast svakodnevnog života u koji smo svi već svojim rođenjem uronjeni. Izgraditi svest o tom tlu zadatak je koji tek treba ispuniti.

Ono što ovde i dalje ostaje od velikog metodskog interesa moglo bi se označiti kao zalaganje za nepristrasnost u radu: "ko hoće naučnim načinom da piše, kaže Nančić, mora za onaj trenutak zamisliti da nema ni jedne ni druge, nego da je slobodan čovek u slobodnoj prirodi" (Srpstvo, 1883/37). Od svih Nančićevih zahteva koje on postavlja piscu i kritičaru, ovaj je svakako najteži te tako i najteže ostvariv. Reč je o zahtevu za objektivnošću, za stalnim promišljanjem svakog koraka koji se čini u aktu pisanja, zahtev za neprestanim polaganjem računa, i to, prvo sebi, pa potom i drugima. Nančić ističe ideal slobodnog čoveka u slobodnoj prirodi, zalaže se za "prirodan stav" u kome je redukovano skup svih dotad postavljenih kriterijuma. On zahteva da se omogući radikalno novi početak svakom pisanju i istraživanju; redukcijom poznatog i kako on kaže *oprobanog* hoće se zaposesti neka nova, istinska pozicija iz koje se s potpunom odgovornošću može suditi o stvarima i reći šta ona za nas

uopšte jeste.

Nikako ne treba misliti da kod Nančića imamo anarhističke, rušilačke stavove bez ikakvog racionalnog društvenog pokrića, jer istovremeno kaže: "Prava i razumna odlučnost ne sastoji se u ćoravom rušenju starog, već u očuvanju staroga i stvaranju novog što je po narod korisno, potrebno i savremeno" (Srpstvo, 1883 /2). On se sasvim ispravno odnosi prema kulturnom nasleđu i tradiciji: ne smatra da treba odbaciti sve prošlo, već hoće da iz njega sačuva sve što bi bilo korisno za budućnost. Poput pravog marksiste Nančić kritikuje i odbacuje sve postojeće, sve efemerno, sve što ne zaslužuje da ostane, a istovremeno nastoji da sačuva sve što je vredno, neophodno za oblikovanje ljudskog života i kulture. Na polju praktičnog delovanja Laza se bori protiv zastarelih društvenih ustanova; on voli poeziju Branka Radićevića ali se bori i da se očuva sećanje na Jovana Steriju Popovića. A Vrščani, svojih se pisaca sete tek kad ih neko opomene, kad im se "nametne" neka zaobilazna godišnjica pa se i ne postide kad poznati arhitekta Dragiša Brašovan nakon što 1934⁴. svom gradu pokloni bistu Sterijinu (rad vajara Riste Stijovića) mora iz svoga džepa da plati i izradu

⁴ Tako je Sterija dobio spomenik nakon osamdesetogodišnjeg dogovaranja Vrščana o tome kako Steriji treba podići spomenik i nije čudo što je tog dana, na otkrivanju, tako padala kiša; ta sitna dosadna opominjuća kiša i dan-danas pada jer Vrščani nisu sposobni da najvećem srpskom pesniku XIX stoleća, Jovaju Steriji Popoviću, objave njegova sabrana dela.

postamenta.

Misaonost koja po mišljenju Nančića odlikuje pesništvo mora se približiti onoj misaonosti kojom je određena nauka; kritikujući poeziju, koja je "puka fantazija", Nančić ističe misaonu poeziju budući da se ova izdvaja svojim racionalnim elementom. Fantastični elementi, odnosno, elementi neutemeljeni u realnom iskustvu, smetaju obojici: Svetozar kritikuje svu poeziju koja je "smesa ljubavnih izjava, fantastičnih scena, praznih fraza i budalaština" (Isto, str. 90); on traži da pesnik dublje i silnije oseti sve patnje što tište narod i da ta osećanja izrazi u veštačkoj (umetničkoj) formi. Pohvaljujući Tomićevu pesmu *Juda Iskariotski* Nančić piše da je ova "puna pojetičnog poleta, zdravih misli i dubokih osećaja" (Srpski list, 1880/8). Da bi pesma bila dobra, neophodno je da poseduje zdrave misli. To, s jedne strane, potiskuje lirsku prirodu pesme u drugi plan i dovodi ovu u opasnu blizinu proze, dok s druge strane, otežava razlikovanje pesme od drugih neliterarnih kulturnih tvorevina. Sve ovo jasno pokazuje da se ne može govoriti o nekom originalnom Nančićevom doprinosu teoriji književnosti; ovde o tako nečem i nije reč; namera što leži u osnovi ovog spisa ogleda se u pokušaju osvetljavanja dela ovog mladog socijaliste i pisca koji u deceniji nakon smrti Svetozara Markovića nastavlja njegov program i istrajava na nečem od čega se u Vojvodini tada uveliko već počelo odustajati. Treba imati u vidu da Nančić živi u vreme napuštanja socijalističkih ideja, posebno same ideje socijalizma, i

ako nam je njegovo vreme nekim čudnim slučajem danas bliže no ranije, njegove misli ostaju jednako aktuelne; nije isključeno da će nekom budućem vremenu govoriti možda više a možda i nešto drugačije. Uveren sam da će, budu li svi Nančićevi tekstovi zaboravljeni a sve njegove misli prevladane kao detinjaste ili romantičarske, njegov borbeni duh još dugo biti mera i uzor onima koji smatraju da se literatura mora angažovati u izmeni sveta.

4. ROMAN I KRITIKA PROZE

Poznato je da su u prošlom stoleću, koje bi se s punim pravom moglo nazvati stolećem romana, najbolje stranice o romanu kao umetničkom delu napisane u okviru samih romana, perom romanopisaca. Nančić je i sam pisao romane ali je, nezavisno od svoje "umetničke prakse" pokušao da nešto o principima na kojima počiva ovaj književni rod i napiše. To je učinio u dva navrata tokom 1878. godine; predmet njegovih napisa beše, tada upravo objavljeni, prvi deo romana Ljubiše Brankovića (pravo ime: Branko Mihajlović, 1856-1918) *Pred zoru*. Oba teksta publikovana su iste godine u listu *Zastava*. Kako je u pitanju literarno delo jednog od socijalista, dakle, Nančićevog istomišljenika, očekivalo bi se da ovaj u svom prikazu bude ako ne blagonaklon, a ono bar dobronameran; desilo se nešto sasvim suprotno tome: kao što je dela Vase Pelagića ocenio kao šarlatanstvo, plagijat i koještarije, tako Nančić nije

birao reči ni za roman Ljubiše Brankovića za koji kaže da ne vredi ništa. Oštro i ironično je primetio kako se u romanu parafraziraju neki stavovi Černiševskog (prepisivanje tada još nije bilo deo romanesknog postupka) i zato je u ovom sporu Nančić bio veće životne sreće no mnogo decenija kasnije Dragan Jeremić⁵. Kad se sagledaju primedbe upućene Brankoviću mora se reći da je Nančić imao sluha za slaba mesta koja su, a to je činjenica, bila posledica pokušaja da se "deluje u narodu" pomoću literature. Sve Nančićeve primedbe pomenutom romanu Lj. Brankovića mogle bi se uputiti s jednakim pravom i Nančićevim književnim delima gde bi se lako mogli pobrojati primeri za sve one mane koje on oštroumno zapaža u delu svoga savremenika. To je možda jedan od razloga što danas Nančićevi prozni spisi, donekle i s razlogom, nisu mnogo poznati; ono što mu se pritom mora priznati to je pomenuto "posedovanje sluha" za uočavanje slabih mesta u književnom delu.

Već u prvim rečenicama ovog prikaza Nančić ističe da su "izvorni romani" retka pojava u srpskoj žurnalistici; ta, po njegovom mišljenju, *žalosna činjenica* ima i jednu dobru stranu: o svakom nastalom ili prevedenom delu može se opširno pisati. Ovde treba istaći i izraz koji se koristi kad je reč o umetnosti

⁵ Napomena iz 2008. U tekstu je aluzija na spor Dragana M. Jeremića i Danila Kiša, koji je svojevremeno imao za posledicu pojavu dve knjige *Čas anatomije* (D. Kiš) i *Narcis bez lica* (D. Jeremić). Ta rečenica je verovatno dopisana u vreme kad je knjiga spremana za štampu, a nakon smrti Dragana Jeremića.

proze: Nančić govori o *žurnalistici*; za njega proza postoji kao angažovana, kao "dnevna" proza; istovremeno, ona nije samo niz mehanički sabranih činjenica, jer "sve što se u životu jednog čoveka događa nije od tako grdne važnosti, da se to mora pred čitav svet iznositi" (Zastava, 1878/42).

Književnost sadrži u sebi saznavnu dimenziju budući da nam pruža saznanja određenih oblika konkretnosti koje ne domašuju ni nauke ni filozofija. Ona se odlikuje posebnim načinom pristupanja činjenicama: književno delo kao jezička književna tvorevina čiji se jezik razlikuje od drugih vidova jezika satkano je od bitnih detalja pa stoga pisanje nije samo "nabacivanje činjenica", ređanje sveg što je autoru o nekoj stvari poznato; "treba izbegavati sve što kvari i slabi upliv same jezgre stvari". Bit pisanja je u izboru činjenica, u izbegavanju nevažnog, onog što zamagljuje tok kazivanja pa se gubi nit i ne vidiono osnovno do čega jepiscu zapravo jedino i stalo. Pisanje je konstrukcija, uspostavljanje poretka reči a zadatak čitaoca i kritičara je da tragajući za istinom u tekstu traga za istinom u svetu; ovde se istina shvata kao nešto već zadato a što treba samo "razotkriti", kao nešto što je od samog početka postavljeno u poredak stvari. Možda i u tome treba videti razlog što Nančić kao funkciju književnog dela ne izdvaja u prvi plan odslikavanje stvarnosati, već kritički odnos prema njoj a koji se onda pokazuje kao određujući momenat u nastajanju dela. Izborom detalja vrši se derealizacijastvarnosti i njena se priroda pokazuje kao

druga priroda.

Dobivši zadatak da govori o bitnom, pisac je dobio zadatak da otkrivajući istovremeno i imenuje ono što je bitno: prinuđen je da se određuje prema stvarnosti, da se angažuje. Kako je primoranda se kritički odnosi prema stvarnosti, pisac mora neprestano da preispituje i kriterijume kojima se rukovodi tokom rada na svome delu; njihovo poreklo je u vanknjiževnoj sferi. Pitanje celishodnosti literarnih merila Nančić ne postavlja već, polazeći od njihove egzistencije kao objektivne pretpostavke, književnost vidi kao sredstvo a ne cilj po sebi kojem bi autor trebalo da teži. Delo je jedan od mogućih puteva kojim se hodi u raspravi sa stvarnošću a umetničko delo je poprište na kojem se ta rasprava objektivizuje.

Nije nimalo slučajno što Nančić kao osnovni zadatak pisca vidi uticanje na čitalačku publiku i smatra da onaj ko to sebi zadaje za cilj, onaj "kome je cilj da publiku za svoje ideje oduševi, taj mora izneti takve svetle karaktere koji bi odista utisak od epohalnog značaja učinili na čitaoce" (*Zastava*, 1878/42); među frekventnim rečima u Nančićevim spisima svakako je reč *ideal*; upotrebom tog pojma moguće je stvarnost videti u njenoj "dvostranosti": s jedne strane kao ono što jeste, a s druge, kao ono što treba da bude. Ideal je ono što pisac neprestano mora imati pred sobom; to, razume se, ne znači da on treba da se drži crno-belog načina prikazivanja, naprotiv: Nančić ovde ističe da glavni junak romana ne treba da bude mašina sposobna da odgovori na svako pitanje,

već čovek sa ljudskim strastima, osećanjima i manama (Zastava, 1878/30). Jasno je da mane nisu osobenost *idealnog karaktera*, ali one su istovremeno nužni momenat u prikazivanju ličnosti u svoj njenoj složenosti i svom unutrašnjem protivrečju; literarni lik je stoga poput svakog čitaoca; koliko borbeniji, toliko ranjiviji, koliko kukavniji toliko gubitniji; možda je to razlog što Nančić prirodnost ponašanja izdvaja kao dominantnu karakteristiku romanesknog junaka.

Prirodnost na kojoj on kao realista insistira ne može se postići praćenjem samo jedne karakterne crte koju bi posedovao junak, jer, ovaj se pokazuje kao splet različitih osobina što ga svojom ukrštenošću tvore kao realnu ličnost. Iz ovog proističe i neophodnost rekonstruisanja celine lika koja, kao idealni karakter, mora biti određena postupcima, a ne zamislama bez pokrića što ostaju u glavi romanopisca. Pisac može znati šta će se s junakom na kraju desiti (što uostalom, ni za čitaoca ne predstavlja veliku zagonetku) ali to ne sme i eksplicitno izreći unutar dela. On mora omogućiti junaku da ovoga vodi njegova sudbina i logika same stvari.

Šta je tu zapravo za nas danas sama stvar, to je nešto što bi tražilo poseban odgovor i pretpostavlja niz pitanja koja se ne nalazi u Nančićevom vidokrugu; za njega je upravo sama stvar vredna neposredne političke akcije, to je stvar za koju se pisac angažuje; ona istovremeno nije i bit umetničkog dela, dakle nešto što je konstituisano unutar samog dela, već je to cilj zbog kojeg delo uopšte i nastaje: izmenjeni svet. Ovde

bi se moglo uočiti protivrečje; zalaganje za istinu u delu, s jedne strane, pretpostavlja da delo u samom sebi poseduje svoju bit do koje se dospeva čitanjem (kao i književnom analizom); istovremeno, ukazivanje na nešto van dela čemu se ovo usmerava, pokazuje kako ovo suštinu ima izvan sebe i kako se samo dovršava upravo u odnosu spram ove "spoljašnje suštine". Radi se tu o jednom statičnom i jednom dinamičkom viđenju suštine a što je rezultat nekih potonjih projekcija u principe tumačenja literarnog dela.

Možese učiniti paradoksalnim da se Nančić zalaže za roman sa *tendencijom* a da istovremeno od njega zahteva i nešto više: delo treba da bude angažovano, ali ono mora biti vođeno svojom logikom, mora imati svoju unutrašnju opravdanost i ne sme biti bez pokrića pred stvarnošću u kojoj se sreće sa svojim čitaocima. Nančić uvek pretpostavlja posve određenog čitaoca i ovog vidi kao sudiju književnom delu u daleko većoj meri no kao uživaoca u jednoj fiktivnoj tvorevini; to je stoga što on ne može da izađe iz tog komunikativnog odnosa sa stvarnošću koju s jedne strane shvata kao izazov a s druge kao predmet koji postoji samo zato da bi u narednom trenutku političkim sredstvima bio izmenjen.

Ako kod Nančića nailazimo na sinonimnu upotrebu pojmova kao što su *tendencioznost* i *realizam*, danas ćemo ih najbolje razumeti ako se ima u vidu da je pod njima Laza zapravo mislio na *angažovanu književnost* pisanu samo s jednim jedinim ciljem: da

bude društveno korisna. Književnost treba da je svesna ljudskog stradanja, a pisac mora sve vreme govoriti iz svog vremena; tu je već, razume se, sadržana i prećutna pretpostavka o postojanju sagovornika ali isto tako i pretpostavka o postojanju mogućnosti da društvo bude usavršavano. Nančićevim dobom vlada optimizam, to je vreme vere u mogućnost da defekti društva mogu biti otklonjeni, pa stoga nije nikakvo čudo što je u njegovim spisima prisutna neka neodoljiva želja za prosvećivanjem naroda a da se nijednog časa ne zapita da li taj narod uopšte želi da bude prosvećen na način kako to žele njegovi "prosvetitelji".

Roman se po Nančićevom mišljenju razlikuje od drugih književnih vrsta: "roman pisati nije isto što i pisati kakvu brošuru, načelnu raspravu ili izneti najnovije rezultate realne nauke. Može ko imati u prstima svu nacionalnu ekonomiju, može poznat biti i sa najdelikatnijim naučnim stvarima, ali to ga nikako još ne osposobljava za pisanje romana. Slavni Hirtl je pripoznat autoritet u anatomiji, Darwin, Hekel i dr. u prirodnim naukama, Marks u političkoj ekonomiji, ali kad bi tim ljudima palo na pamet da napišu kakav roman, možda bi ispao mnogo gori, nego roman najgoreg nemačkog književnika" (Zastava, 1878/42). Za pisanje romana nije dovoljno vladanje činjenicama već je potrebno i nešto više od toga: potreban je, pravilno ističe to Nančić, spisateljski dar. Ne treba misliti da on po svaku cenu hoće da mistifikuje darovitost kako bi onda piscu obezbedio neki poseban status; naprotiv:

pisac je u funkciji dela i ovim zahtevom Nančić samo hoće da literaturu odbrani od praznog naklapanja onih koji su se izdavali za pisce a da se spisateljstvom nisu ozbiljno bavili. Pisac može biti samo onaj koji poseduje određenu intelektualnu istinu, onaj koji poseduje određenu "vrlinu" svojstvenu duši koja se očituje u načinu izlaganja. Na osnovu sveg izloženog može se zaključiti da je glavna zamerka Brankoviću pokazuje u njegovoj nesposobnosti izlaganja materije koju on nastoji da obradi a to znači da je za književnost nedarovit.

Poznavanje načela i teorija samo je pretpostavka da bi pisac, na osnovu činjenica modernih nauka, mogao da "okomi koplje svoje satire i podsmeha na načela koja su po njegovom mišljenju štetna, nenaučna, ili koja su prost plod puke fantazije" (Srpstvo, 1883/20). Nančić je sve vreme protiv one vrste romana u kojima iznose samo *interesantne scene*, u kojima "nema misli ni za lek" te stoga kao pozitivan primer ističe romane N. Černiševskog i Ž. Verna. Pred piscem je uvek živa stvarnost a ne njen jednostavan pojam; on se prvo susreće s konkretnim zbivanjem da bi tek potom dokučivao sile koje ovaj iz osnova pokreću. Misli, koje će tek ovladati čitaocem, jesu nešto što tek nastaje u susretu čitaoca književnim delom i stvarnošću prema kojoj se ovaj uvek na svestan ili nesvestan način odnosi. Za promenu stava čitaoca spram stvarnosti mora se po mišljenju Nančića pobrinuti upravo književnik. Poput Svetozara Markovića i Nančić ističe značaj modernih nauka, ali

ih u vrednosnom smislu ne pretpostavlja "lepoj zabavnoj književnosti" koja je od neospornog značaja. Književnost ne postoji samo radi zabave i prekraćivanja dokolice budući da je u literaturi daleko važniji *smisao*, no način na koji se iznosi sadržaj dela pred publiku. Umetnost nema za cilj da nas prepusti utiscima što ih predmeti izazivaju u nama, pa čitaoca ne treba prepuštati nekoj neobaveznoj igri emocija; njegova obaveza je da se neprestano opredeljuje a tako nešto podrazumeva postojanje racionalnog jezgra u samom delu. Nančić taj racionalni momenat ne nastoji da nađe u stilu dela već prvenstveno u sadržaju, u korelaciji dela i njemu suprotstavljene stvarnosti. Pritom se ne postavlja pitanje odnosa dela i stvarnosti, jer, moglo bi se postaviti pitanje: ako je ono deo stvarnosti, odakle mu pravo da sudi toj istoj stvarnosti; isto tako: ako je literarno delo odeljeno od stvarnosti ostaje otvorenim pitanje kako na stvarnost ono uopšte može delovati.

Rekli smo da Nančić negativno ocenjuje roman koji recenzira: "I tako, sumirajući sve do sad rečeno kaže on možemo slobodno reći: *ro-man* Pred zoru *ne vredi ništa*" (Zastava, 1878 /30); ipak, i pored negativnog stava spram ovog dela, moguće je precizno utvrditi kakav bi, po Nančićevom mišljenju, jedan roman zapravo treba da bude. To je moguće ako pođemo od negativnih određenja romana koja srećemo u ovom njegovom prikazu gde se romanu *Pred zoru* zamera se da (a) ne postoji jedinstvo rad-nje, da je (b) "grozno" uništen poredak, da (c) roman ima prevelik broj osoba

(Nančić ističe kako na 15 tabaka ima 35 osoba), da se (d) događaji ponavljaju, da (e) nedostaje zaplet, da (f) postoje delovi u romanu koji ne spadaju u samu stvar inisu u vezi sa daljim tokom, tj. delovi koji su nebitni za portretisanje delujućih likova u romanu. Uvidom u ova negativna određenja romana lako je konstruisati koja bi to bila njegova pozitivna određenja; među ovima bi svakako dominirao zahtev za jedinstvom radnje, odnosno za postojanjem reda u oblikovanju celine. Broj osoba u nekom romanu mora biti u funkciji same radnje a ne rezultat želje pisca da literarno delo bude što komplikovanije i što nepreglednije. Takođe, u delu mora, po Nančićevom mišljenju, postojati zaplet i borba, ono mora biti strukturirano, a ne slučajna celina. Delovi ne mogu izgledati kao "nabacani vilama", kaže Nančić; to znači da struktura dela mora biti najprimereniji oblik u kojem tekst može egzistirati; ona odražava realni poredak kako stvari, tako i samog pisca koji sebe unosi u delo, pa "kakav je ko čovek, onako i piše" (Srpstvo, 1883/3). Ne treba misliti da Nančić smatra kako književno delo treba da predstavlja prost i čist izraz umetnikovih osećanja do te mere da bi se sve misli, vrline i mane junaka romana mogle povratno pripisati autoru; on ne želi da dospe u situaciju da ustvrdi kako je umetnost surogat stvarnosti već nastoji da je sagleda kao neki poseban, specifičan fenomen; ostaje, razume se, otvoreno pitanje koliko on u tome i uspeva. Umetničko delo se razlikuje od umetnikove biografije jer ono čini jedinstvo koje se nalazi u sferi bitno različitoj od sfere života u kojoj se

umetnik kao realno biće kreće, pa bi se umetničko stvaranje u tom slučaju moglo shvatiti i kao jedan od načina delanja u realnom svetu čiji rezultat, samo umetničko delo, ne egzistira na način egzistencije ostalih neposredno upotrebnih stvari iz naše okoline. U više navrata Nančić pohvalno govori o stanovištu realizma: "Realizam je obeležje našeg veka; sve se razvija na realističkoj osnovi, a pravac taj poniče iz samoga života, stvori ga potreba. Realizam treba da caruje i u knji-ževnosti, pa prema tome i u razdelu njenu koji nazvaše zabavni i pripovedački" (Srpstvo, 1883/35).

Prikazujući Tomićevu poeziju on je rekao da se "realizam odlikuje punim poklanjanjem pažnje sadržini". Ovo je moguće očekivati kao posledicu njegovog odnosa prema funkciji književnosti, prema neophodnosti njenog angažovanja. Istovremeno, to je znak da Nančić manje pažnje poklanja fenomenu nadahnuća, da je daleko od uverenja kako delo iznenada izrasta iz bezličnosti pa bi umetnik bio samo posrednik u nastajanju dela, ali, s druge strane, Nančić veoma dobro vidi da je delo u velikoj meri predodređeno društvenom stvarnošću koju determiniše niz ekonomskih, socijalnih i političkih činilaca. Ostaje otvoreno pitanje u kojoj meri je književnost rezultat društvenih okolnosti u kojima nastaje, kao i u kojoj meri književnost ima uticaja na društvo. Sadržaj dobija primat nad formom: "Kod realista piše Nančić osnovno je pravilo da ne paze toliko na formu koliko na sadržinu, tj. ispituju prvo važnost sadržine, pa tek

onda se osvrću na formu i ako je ova poslednja što uglednija, utoliko bolje po samu stvar po sadržinu" (Srpski list, 1880/8). Pisac polazi od sadržaja a ovaj će potom pronaći sebi odgovarajuću formu. Pod sadržajem Nančić podrazumeva temu, a pod formom književni rod. Iz ovog se vidi da on još uvek veruje u prirodnu vezu reči i stvari: ove druge nastoje da sebi nađu najpogodniji izraz tako što će se smestiti u reči čija veza neće ostati vrednosno neutralna. Zahtevajući za značajni sadržaj i *ugledniju* formu on sugerise da postoji određena vrednosna hijerarhija književnih rodova; mada se pod "uglednošću" ovde može misliti i na sam stil, očigledno je da Nančić tu na običan, reklo bi se, posvezdravorazumski, način razlikuje sadržaj i formu. Sadržaj čini tematika, siže, a formu književni rod i sam način izlaganja. Nančić očigledno insistira na formalnoj strani stvari a mnogo manje postavlja pitanje onoga *kako* kojim se fiksira bitna strana umetničkog u umetnosti. Budući da mu je važnija tematika no oblik izlaganja, on težište stavlja na poruku i pritom mu izmiče iz vidokruga upravo ono zbog čega se sve vreme obraćao literaturi; koliko god bio svestan njenih umetničkih čari i vrednosti što se u umetnosti kriju on nije mogao ništa učiniti da spreči upotrebu literature u vanliterarne svrhe.

Za Nančića je tema u romanu značajna ako je crpljena iz realnog života (Srpstvo, 1883/5); tako se pokazuje da je sam realni život merilo vrednosti književnog dela. Govor, osećanja, delanje pojedinih ličnosti posledica je njihovog društvenog života. Kad je

o realnom životu reč, Nančić je (možda prividno) kontroverzan: s jedne strane on kaže da je realni život najlepša poezija (Srpstvo, 1883/35), s druge, konstatuje da je realni život takav da se umni radnici tako nagrađuju da umiru od gladi (Srpstvo, 1883/5). Činjenica je da život u svoj svojoj surovosti sadrži istinu o sebi a isto tako činjenica je da prozni pisac ovu istinu treba i da prikaže. Mopasan je stoga i pisao da je "posle književnih škola koje su nastojale da nam pruže iskrivljenu nadljudsku, pesničku raznežavajuću ili divnu sliku života, došla realistička ili naturalistička škola, čija je namera da nam pokaže istinu, samo istinu ništa drugo do istinu".

Kako je moguće opisati život *kakav on stvarno jeste*, kako je moguće opisati samo istinu i ništa drugo do istinu, otvoreno je pitanje. Ta istina za kojom se teži uvek je istina određenog viđenja, a ovo ne može govoriti iz istine da bi kazivalo istinu. Određivati tačku iz koje je moguće govoriti istinom o istini ovde je posebno teško a Nančić sebi takvo pitanje ne postavlja jer ide za krajnje pragmatičnim ciljevima.

Uprkos isticanju svih stavova koje bismo mogli prihvatiti kod Nančića mora se ukazati i na njegovu isključivost, netrpeljivost pa i netolerantnost. Možda, kad je o Brankoviću reč, to je i stoga što je ovaj završio studij medicine koji Nančić nije okončao, pa je ta netolerantnost pre posledica nekih ličnih odnosa i prestiža u omladinskom pokretu. Ovom u prilog ide i oštra kritika upućena u to vreme pololarnom srpskom književniku Jaši Ignjatoviću za kojeg, u jednom

podužem prikazu, Laza piše da je "plaćeni žurnalista i prodana duša" (Zastava, 1885/49), a što očigledno beše posledica njihovih različitih političkih shvatanja. Nančić prebacuje Ignjatoviću da igra jadnu i žalosnu ulogu na političkom polju. Tema njegove kritike je roman Jaše Ignjatovića *Stari i novi majstori*, dobio je tadašnju nagradu Matice srpske čiji iznos Nančić nije zaboravio da spomene. Ako prihvatimo i ovu Nančićevu negativnu ocenunećemo pogrešiti zaključujući da i je po sredi još jedan dobar primer kako književnost može da bude "ubitačno oruđe" u službi politike.

5. SUŠTASTVO DRAMSKOG STVARALAŠTVA

Vršac je grad sa vekovnim kultom pisanja i štampanja knjiga, novina i časopisa; Nančić i njegovi prijatelji književno-kritičkim i dramskim tekstovima samo nastavljaju ono što su generacije pre njih započele i pritom neguju poseban stil i specifičan odnos prema tekstu i njegovom objavljivanju. Vršački socijalisti većinu tekstova ne potpisuju; autori su tad svima bili poznati, a mi ih već teže dešifrujemo pa su nam danas polemike među njima najznačajnije izvor utvrđivanja autorstva jer nam je ostala nedostupna njihova prepiska sa cenzurom. Neke od autora možemo odrediti po stilu i načinu mišljenja kojima odišu tekstovi kojima se bavimo. Za dve godine, koliko je izlazio list *Srpstvo* (1883-1884), u njemu je objavljeno sedamdesetak prikaza pozorišnih predstava. Iako su

nepotpisani, sa sigurnošću se može tvrditi da ih je sve napisao tadašnji glavni urednik lista Laza Nančić.

Ovo tvrdim polazeći od toga što je Nančić već ranije izrazio vidan interes za pozorište (napisao je dramski tekst *Mara*, a verovatno i raspravu *Pozorište na zapadu i kod nas* koju je, po njegovom svedočenju, čitao u Gracu, u akademskom društvu Srbadija tokom 1880) a i stoga što tada u Vršcu sem njega nije bilo u to vreme većeg znalca pozorišta; pogrešno bi bilo ove tekstove pripisivati nekom drugom, Lazi Vezenkoviću, recimo; ovaj će ostati poznat kao značajan fiskulturnik i propagator fizičke kulture a i kao ljubimac vršačkih mladih dama⁶; mnogo je radio ali je malo pisao; s druge strane, Nančić kao odgovorni urednik lista nije mogao izbeći sudbini većine izdavača tog doba koja se ogledala u nekom nepisanom pravilu da: ako želiš da objavljuješ list, ne smeš se oslanjati na pomoć saradnika, već moraš zasukati rukave i najveći deo tekstova napisati sam. Upravo zato, pozorišnim kritikama provejavaju sve one rečenice koje smo mogli sresti u njegovim spisima čije se autorstvo ne može osporavati. Iako Nančićev spis *Pozorište na zapadu i kod nas*, za koji on kaže da je objavljen, kako je već pomenuto, do danas nije pronađen, to ni najmanje ne sprečava da se na osnovu tekstova koje znamo

⁶ Što je uticalo na to da o doprinos Laze Vezenkovića razvoju fizičke kulture u Vojvodini od strane nekih savremenih istraživača nije vrednovan polazeći od njegove osnovne delatnosti.

rekonstruiše njegova imanentna teorija pozorišnih umetnosti. Ovde koristim izraz teorija pozorišnih umetnosti i time izbegavam izraz estetika pozorišta budući da ovaj drugi može doneti niz nesporazuma usled pogrešne upotrebe reči estetika a ovde mi i nije cilj da do kraja razvijam ono čega kod Nančića očigledno nema; naprotiv: želim da pokažem kako se iz razbacanih misli može iskonstruisati jedno koherentno stanovište, celovit odnos prema onoj umetnosti koja s obzirom na Nančićev politički angažman mora biti ne samo od najvišeg značaja, već jedno od osnovnih oruđa političke borbe.

Ako bismo hteli makar i preliminarno da ocrtamo opšti stav o Nančićevom odnosu prema pozorištu, moglo bi se konstatovati kako je Laza potpuno svestan velike uloge koju pozorište može imati pa mu pisanje o pozorištu nije povod samo za izlaganje nekih svojih kritičkih pogleda o umetnosti, već ponajpre povod da raspravlja o političkoj situaciji vremena u kome živi. O delima što se prikazuju na sceni, kao i o kvalitetu njihovog izvođenja Nančić nema uvek neko dobro mišljenje, ali možda ponajpre zato što od pozorišta očekuje da bude društvena kritika i to u času kad ovo, idući jednim drugim putem, sve više postaje zabava. Sve izrazitiju tendenciju svođenja pozorišta na mesto puke zabave uočavao je i Svetozar Marković koji nije mnogo pisao o pozorištu, ali je, kritički se osvrćući na njega, u jednom pismu iz Novog Sada kazao: "ja to ne govorim za pozorište uopšte: šta bi ono trebalo da bude ja govorim za naše srpsko pozorište ovakvo kakvo je

danas ovde i u Beogradu. Ono je lepo za uživanje ljudi, koji za to imaju volje i novaca" (Radnik, 1872/38). Svetozar kritikuje pozorišni repertoar u Novom Sadu i konstatuje da je jednako loš kao i u Beogradu, da pozorište pruža uživanje ljudima koji imaju vremena i novca. Nančić je sledeća "generacija" koja se vaspitava u pozorištu i koji očekuje da ovo bude vaspitavalište. On je protiv toga da se u pozorištu u dopadljivom ruhu prikazuje ono što je ružno i nemoralno te pozorište ne vidi kao mesto igre lepog privida već isključivo u funkciji određenih društvenih potreba. On smatra da realni život mora biti motivska osnova dramske književnosti i pozorišne predstave; u prikazu drame Lovorika i prosjački štap od K. Holtaja čitamo da je "osnova te drame zdrava, jer je crpena iz realnog života, iz života kao takvog" (Srpstvo, 1883/5). Predmet dramskog dela je dakle svet, svet kao takav, svet u svoj njegovoj realnosti i objektivnosti. Nančić insistira na realnosti drame u kojoj nas ne interesuje glumac već čovek koji je "takav i takav u životu" (Srpstvo, 1844/49), pa je vidan pokušaj uspostavljanja identiteta stvarnosti i dramskog prikaza, s jedne strane i primat poruke nad veštinom glumaštva, s druge.

Ako je po sredi prikazivanje nekog istorijskog događaja, dramski pisac po Nančićevom mišljenjumora insistirati na autentičnosti prikazivanja. U prikazu Obernjikove drame *Durađ Branković* (prevod Jovana Đorđevića) Nančić piše kako je poželjno da se pisac komada s istorijskim sadržajem "što više istorijskih istina drži" (Srpstvo, 1883/6) i primećuje da velmože

koje dolaze Despotu ne smeju delovati kao neozbiljni momci, već kao uvaženi poslanici; nadalje, ne može toj predstavi kao muzička podloga biti Rakocijev marš (a zna se i ko je bio Rakoci u vreme revolucije 1948/49.). Nančić ne insistira na neophodnosti da drama slepo preslikava stvarnost; zna on da postoje pesničke slobode koje dozvoljavaju da se, radi uverljivosti, odstupi od istorijske istine, te da verno opisivanje nekog događaja nije jedini zadatak dramskog pisca. Istovremeno, Nančić nije ni protiv modernizacije u pristupu nekom tekstu, nitije protiv interpretacije nekog događaja, ali je protiv narušavanja logike same stvari, jer zna da te nelogičnosti remete uživanje gledaoca. Njegove primedbe u upravo pomenutom slučaju upućene su ne autoru već izvođačima koji kvare "istoričesko čustvo" u gledaocu. Ako bi danas neko i postavio pitanje da li bi zadatak glumaštva trebalo da bude buđenje istorijskih ili estetskih osećanja, Nančić se pred takvom dilemom nije našao: zalažući se za istorijsku istinu zalagao se zapravo za primat činjeničnog nad umetničkim.

Sasvim je razumljivo što ćemo kod Nančića naći tezu kako dramski tekst treba da se zasniva na *sadašnjoj* realnosti, da bude satkan od "scena koje odgovaraju faktičkom životu"; on s razlogom ističe da okolnosti u kojima neki junak dela moraju biti takve da iz njih nužno sledi kako njegovo postojanje tako i ponašanje. Budući da drama (o kojoj piše) pripada "romantičkoj školi" njoj bi se moglo pre svega zameriti to što ona (a) ne tretira društvene odnose i što (b)

omogućava nedosledno ponašanje junaka, a ovaj, po mišljenju Nančića, mora biti saglasan ideji koju zastupa.

Polazeći od stava o neophodnosti društvenog angažovanja svakog dramskog pisca, Nančić od dramskog dela očekuje da bude kritika vladajućeg morala; u prikazu drame Mozera i Šentana *Rat u mirno doba* (koji smo ranije pomenuli u jednom drugom kontekstu) čitamo: "A i sami smo za to da se kritički i u književnosti i na pozornici iznosi današnji vladajući moral, te tako pripomoći u nečem, da se isti uništi, ali apostrofirati današnji moral, iznositi današnje gnusne slike iz društvenog života u lepom i dopadljivom ruvu - to je krajnja demoralizacija i mi nemamo dosta reči da je osudimo" (Srpstvo, 1883/8). Vladajući moral za Nančića je nemoral; njegovim osporavanjem dovode se u pitanje i sve one vrednosti na kojima počivaju tada vladajući društveni odnosi. Ovde se sreće teza o vaspitnoj ulozi pozorišta koje treba moralno da vaspitava gledaoca tako što će kritički prikazivati stari vladajući moral a što podrazumeva da prema vladajućem društvenoprihvaćenom sistemu vrednosti već postoji određen kritički (negativan) odnos, te da postoji jedno drugačije, alternativno stanovište s kog bi se mogli određivati moralni principi. Autor ne sme iznositi na scenu događaje prema kojima ima neutralni, nekritički odnos; može se mnogo šta desiti u životu ali to po svojoj prirodi ne zavređuje unapred da bude predmet dramskog dela; zbivanja prikazana na sceni moraju

sadržati u sebi kritiku kao i stav autora prema realnom životu, pa samo opredelenje za određenu temu pretpostavlja i određen izbor. Na taj način dramsko delo se već izdvaja iz sveta stvarnosti, ono je izborom detalja derealizovano i prevedeno u sferu fiktivnog. Ono što Nančića ovde posebno interesuje jeste način komuniciranja sfere realnog i sfere fiktivnog. Ako ova druga na nužan način mora determinisati stvarnost, ako mora delovati na gledaoce, jasno je da Laza sferu umetničkog rastvara u ravni stvarnosti pri čemu je dramsko delo samo početak i nastavak stvarnosti.

Kako je svako angažovanje uvek i angažovanje za nešto što vrednost ima u svetu života, Nančić kritikuje romantičarsku dramu jer ona "sobom nosi samo zabavu". Nije tu najveći greh zabava, već činjenica da tu imamo samo zabavu. Posve je očigledno da Nančićeva kritika dramskog dela pretpostavlja realističko, racionalističko stanovište koje zahteva od dela da služi određenim političkim ciljevima i zadacima što ih postavlja duh vremena. Ovaj Nančićev stav je u saglasju s mišljenjem njegovog doba; srećemo ga u prvom paragrafu *Ustava Srpskog narodnog pozorišta* iz 1861. gde se kao osnovni zadatak pozorišta ističe potreba da se "srpska pozorišna umetnost stvaranjem i prikazivanjem ukoreni, razvije i rasprostire u srpskom narodu, s tim da to za njega ne bude samo način duhovne zabave, nego da se njome ostvari težnja naroda za lepim i višim narodnim

životom"⁷. Posve je očigledno da u zahtevu za lepim i višim narodnim životom treba videti istovremeno i kritiku tadašnjih "narodnih odnošaja" koji behu posledica ubrzanog raslojavanja društva osamdesetih godina prošlog stoleća u Vojvodini.

Da se Nančić nalazi na stanovištu realističkog pristupa dramskom delu, vidi se i po tome što on insistira na psihološkom izvođenju pojedinih likova, pa će stoga, kritikujući romantičarski pristup stvarnosti, kakav se sreće u Merisovoj drami *Sirotinjski advokat*, istaći kako tu "pojedini karakteri nisu dovoljno psihološki izvedeni", a to nas već sasvim jasno asocira na sličan stav kakav smo sreli u Nančićevoj kritici Mihajlovićevog romana *Pred zorom*: "Psihološka strana (a to bi trebalo da je glavno) "romana" ne da je slaba nego je nikakva. Pisac je svuda konsekventno izbegao da psihološki razvija delovanje pojedinih ličnosti" (Zastava, 1878/30). Psihologija ličnosti ospoljava se na sceni samo kroz delovanje nosilaca radnje pa to onda mora podrazumevati i doslednost u postupanju, konsekventno delovanje ličnosti što se samo delanjem ostvaruju u svojoj istinitosti. Više je no očigledno da je Nančić protiv nemotivisanih skokova u dramskom delu jer se tako junacima oduzima realan život pa njihovo delovanje na sceni izgleda krajnje neuverljivo. Interesantno je da Nančić, zalažući se za "pozorišni realizam", osnovni zadatak glumca vidi u tome da gledaoca tako zaneseda ovaj više ne gleda glumca

⁷ *Spomenica SNP* (1861-1961), Novi Sad 1961. str. 32.

"nego čoveka koji je takav i takav u životu" (Srpstvo, 1884/49); glumac treba da zanese, da oblikuju neku drugačiju, nestvarnu, a istovremeno najrealniju, jedino moguću situaciju. Glumac se podvaja, i ostajući čovek od ovog sveta gradi lik koji, našavši se u jednoj "istinskoj" stvarnosti, jeste jedina realnost sveta. U napisu o drami A. Nikolića *Zidanje Ravanice* Nančić kaže da prikazivanje mora biti egzaktno (Srpstvo, 1884/46); samo naučan, realistički pristup je istinit, dok drame, poput one Holtajeve, što poseduju "mного romantizma, i to onog nemačkog, što će reći najgoreg, sadrže u sebi mnogo neprirodnosti, te puno takvih scena koje ne odgovaraju faktičnom životu" (Srpstvo, 1883/5). Drama stoga može biti i dobra, ali da istovremeno "pati od suviše bolesnog romantizma" (Srpstvo, 1883/8). Ovo nije primer kako se može koristiti "medicinska" terminologija, već mesto gde se vidi kako i u kritici romantizma i napokon u njegovom kritičkom postupku uopšte postoji izvesna gradacija: drama može biti i romantičarska, ali ne suviše. Ima opravdanja da se postavi pitanje: šta Nančić zapravo podrazumeva pod romantičarskim? Da li samo ono što bi bilo suprotno realizmu ili bi u romantičarska dela spadala i neka od onih kojima se nije mogla poreći umetnička vrednost? Nančić se zalaže za realističko pozorište u kojem glumac treba da "egzaktno izvodi ulogu". Znači li to da se umetnost glumca svodi na najmanju moguću meru a da u prvi plan dolasi politička valjanost, odnosno, politička dimenzija dramskog teksta? Koje se slobode ostavljaju glumcu?

Očigledno je da na ovom mestu Nančić glumaštvu kao posebnoj umetnosti ne poklanja posebnu pažnju, već se pre svega usredsređuje na predmet glumčevog izvođenja. Čini se da on tu ispušta iz vida upravo onu odlučujuću, umetničku dimenziju pozorišne umetnosti, onu dimenziju bez koje umetnost jednostavno ne može postojati. Vođen "egzaktnošću izvođenja" Nančić previđa osnovni razlog zbog kojeg umetnost uopšte postoji: ona nije to što jeste stoga što bi govorila o svetu van sebe ili da bi ga ispravljala, već umetnost prvenstveno postoji da bi iz sebe gradila sopstveni svet u kome će gledalac moći da pronađe svoje zagubljeno, a jedino pravo, istinsko ja. Ovde Nančić piše o umetnosti a da ne vidi njenu pravu snagu i moć, ne vidi ono umetničko te umetnosti. Ističući vaspitni značaj pozorišne umetnosti Nančić razlikuje dva tipa morala: prvi je takozvani vladajući moral, o kojem on govori kao o nemoralu, i koji je rezultat odnosa u društvu, a drugi je onaj moral za koji se on zalaže, to je moral čoveka "kakav ovaj treba da bude"; Nančićsmatra da svaki čovek poseduje "moralno čustvo" i za takvog čoveka on kaže da je solidančovek; zadatak pozorišta bio bi izgrađivanje upravo takvog čoveka. Zato je od posebne važnosti izbor pozorišnih tekstova, jer, budući da pozorište poseduje obrazovnu snagu ono mora davati tekstove koji sadrže tendenciju a ne da ovi budu prazni poput šaljive igre A. Šrajbera *Jezuita i njegov pitomac* čiji prikaz Nančić započinje rečima: "Ovo je parče puno praznine, bez ikakve tendencije..." (Srpstvo, 1883/6). Dramsko delo pored zabave mora da

sadrži pouku i zato se od pozorišta traži da bude narodna škola, mesto gde se zbira vasceli narod; pozorište je neka najopštija škola, mesto gde se formira zajedničko mišljenje. Ovde je sadržana i očuvana temeljna Nančićeva pretpostavka da umetnost mora delovati na društvo, da ga neprestano menja. On ni jednog časa ne postavlja sebi pitanje: treba li umetnost da menja društvo, ili, može li ona da ga menja, budući da se odgovor sam po sebi već unapred pretpostavlja.

Drama se tako pokazuje kao sredstvo konsolidovanja društva. Zabavnost pripada zabavištu, ali od pozorišta se traži i da bude narodna škola; ono ne sme da "pada s nivoa narodne škole na narodno zabavište, i to zabavište gornjih slojeva narodnih" (Srpstvo, 1883/6); to, opet, znači da pozorište ne sme biti elitističko, već demokratsko, na taj način što će zadovoljavati potrebe svih društvenih slojeva. Ono ne postoji da bi viši slojevi društva u njemu našli razbibrigu, već da bi se sav svet moralno preobrazio; što se rđavog ukusa publike tiče, uzroke tome ne treba videti u samom pozorištu već u okolnostima i odnosima u društvu koji ljude "satiru umno, materijalno i moralno" (Srpstvo, 1883/10).

U prikazu već pomenutog Šrajberovog dela Nančić piše: "Ovo parče je puno praznine, pa ipak te veseli, ipak se smeješ, kao da se smeješ i ćaskanju pripoznatih šaljivčina, ma ne bilo misli, ma ne bilo duha u njihovoj šali. Prosto utučesh veselo i prijatno dva-tri sata, a nisi ništa naučio, nisi se ničemu poučio" (Srpstvo, 1883 /6). Možemo se u pozorištu i lepo

zabaviti, ali, ako izađemo iz njega bez pouke, onda je ta predstava ipak manje vredna. Pozorište, insistira on, mora biti "prava narodna škola, i to, ako ne ukupnog radničkog naroda, a ono bar publike što odlazi u pozorište" (Srpstvo, 1884/46). Nančiću je jasno da u pozorište ne idu svi, da pozorišnu publiku čine samo neki društveni slojevi, a da ovi svojim ukusom utiču i na pozorišni repertoar, pa domaća inteligencija više ceni bezvredna dela Mozera i Šentana u kojima se ne tematizuju "narodni problemi". U prikazu Trifkovićeve šaljive igre *Školski nadzornik* kaže se da je to delo "začinjeno zdravim humorom i šalom, i kad bi ovakva dela istisla iz pozorišnog repertoara bljutave i besmislene Mozerove i Šentanove komedije, onda bi naše narodno pozorište stajalo na pravoj visini umetnosti" (Srpstvo, 1883/10). Tako Nančić, vidimo to jasno i ovde, nije ni protiv smeha, ni protiv humora na sceni; on je samo protiv onih drama koje sve svode na šegačenje i lakrdiju; takvim "šaljivim igrama" koje prelaze u lakrdiju mesto je smatra on, u cirkusu ili na vašaru. Narodno pozorište je narodno vaspitavalište pa praznim i ništavnim delima dražiti publiku na smeh ne znači pritom i njeno vaspitavanje. Premda, kako je već rečeno, ne znamo Nančićev tekst *Pozorište na Zapadu i kod nas* moguće je, kad je o ovom problemu reč, rekonstruisati njegovo shvatanje. U pomenutom prikazu Šrajberove igre *Jezuita i njegov pitomac*, ukazujući na beztendencioznost dela Nančić kaže: "Zapadna pozorišta odavno hrane svoju publiku ovakvim delima, pa eto i naše kao da hoće tim tragom

da udari, te izgleda da se svaka ma i najplemenitija ustanova u današnjem društvu mora pretvoriti u njenu protivnost - u nakaradu i komediju" (Srpstvo, 1883/6). Nedostak tendencije se pokazuje kao osnovna karakteristika pozorišnih dela na Zapadu koja nekritički prikazuju vladajući moral i pate od "suviše bolesnog romantizma".

Publici se zamera što ne gleda dela domaćih autora, a domaćim autorima se zamera što sadržaje svojih dela ne uzimaju iz nacionalne istorije; o Milanu Jovanoviću, autoru drame *San i java*, Nančić piše: "Ovom dramom g. Jovanović je dokazao da ima eminentno dramsko-pesničkog dara, a vrednost mu proizvoda mnogo bi više u ceni u našim očima skočila, kad bi bila crpljena iz naše istorije. Očekivati je da će pesnik idućeg puta u našoj narodnoj istoriji potražiti materijala za svoje dramske pesničke stvorove, a bude li ga ustražilo, to će ga zacelo u obilatoj meri i naći" (Srpstvo, 1884/53). Ovaj navod čini se posebno interesantnim: Nančić kritikuje publiku koja se okreće nekim idealima Zapada, napada pritom romantičarsko pozorište a zalaže se za korišćenje motiva iz nacionalne istorije. Njegova kritika, to je vidno, nije na poziciji vladajućeg ukusa, pa se u njoj manifestuje Nančićev i dalje vidan borbeni stav, njegova rešenost da bude na strani onog što je društveno progresivno; istovremeno, svestan je i činjenice da sudbina pozorišta u velikoj meri zavisi od ukusa publike: "Mi znamo kaže on da se pozorišna uprava mora obazirati na ukus publike, u koje je ukus takav, kao što je bio u nemačkog

književnika Bernea na samrtni, koji je na lekarevo pitanje Kakav vam je ukus odgovorio: *rđav, kao i u svih Nemaca*" (Srpstvo, 1883/10). Zato Nančić ne krivi pozorišnu upravu već samo "okolnosti i odnošaje u kojima se danas nalazimo i koji nas satiru" (Isto). Nančić ipak smatra da za srpsku publiku njegovog vremena još uvek ima spasa: "u naše publike ukus još nije tako pokvaren, kao što je to slučaj kod "prosvećene" zapadne publike koje rasklancane i razmlitavljene živce mora da potresaju dela bez ikakve književne vrednosti, ali puna otrova što opija i zanosi književnim hašišom" (Srpstvo, 1884/52). Dela na Zapadu bez književne su vrednosti, a pritom puna otrova, opijaju i zanose, a ne vaspitavaju. Ovde bi se čoveku činilo da je Nančić pre Platonov no Svetozarov učenik. Stvar je ipak mnogo jednostavnija: svi oni zastupaju tezu o vaspitnom karakteru umetnosti, svima njima se kao primaran zadatak umetnosti pokazuje potreba za vaspitavanjem, jer, "ukus publike treba doterivati, nikako pak od pozornice napraviti prostu vašarsku komedijašnicu, kao što su to mnoga, vrlo mnoga pozorišta na Zapadu, iako su velelepno sazidana, i ako odgovaraju svim zahtevima veštine u pogledu tehnike" (Srpstvo, 1884/46). Pogrešno bi bilo misliti da Nančić vođen idejom o primarnom značaju tendencije u dramskom delu i njegovom prvenstveno pedagoškom i ideološkom funkcijom, zapostavlja važnost glumačkog umeća i isticanjem značaja glumaštva on se približava nekim savremenim stavovima; premda, u većini slučajeva, na kraju kritike

deli pohvale glumcima, ipak im, mada ređe, a s mnogo obzira upućuje i poneku zamerku; tako, glumcima Doniću i Milosavljeviću koji su 4. novembra 1884. igrali u predstavi J. Sigetija *Stari baka i njegov sin husar*, koju je posrbio J. Đorđević, Laza Nančić zamera što svoje uloge tumače s mnogo neprirodnosti i da "neprirodnim kretanjem neće nikad ništa postići". U ovoj kritici on zamera što komičnu ulogu glumci "previše komično" igraju tako da komika ne proizilazi iz situacije, već iz preterane težnje za zasmeljavanjem publike. Neprirodnost, kaže on, izaziva kod gledalaca nakaradnost i smeh. Zadatak koji sepostavlja pred glumca je prirodnost. Poznato je da se svakodnevni život razlikuje od života prikazanog na pozornici i prirodnost u prvom slučaju je neprirodnost u drugom; neprirodnost na pozornici treba da prirodno deluje na gledaoce i da im sugeriše prirodnost realnog života. Ako je za dobrog glumca najteža stvar u glumaštvu da igra lošeg glumca, onda je jednako teško dobro igrati rđave karaktere.

U prikazu drame *Gospođa iz Sen-Tropeza* Nančić primećuje da naslovna uloga "sasvim odgovara individualnosti gospođe prikazivačice, pa zato je ova /istu/ i odigrala dobro" (Srpstvo, 1884/53). Iz ovog bismo mogli zaključiti da su na dobrom putu oni koji pri podeli uloga imaju pre svega u vidu prirodu i karakter glumaca. Sve uloge ne pristaju dobro jednom glumcu, jer "strast ostaje strast, samo je razni ljudi na razne načine izražavaju".

Kritički se osvrćući na glumu Dinića i Barbarića u šaljivoj igri *μumska ruža*, smatrajući da bi ovoj dvojici "trebalo želeti što više vatre u predstavljanju, što više toplote u izrazu svojih osećanja" (Srpstvo, 1883/6), Nančić ističe emotivnost kao podlogu tumačenja scenskog lika; glumac se mora uživeti u svoju ulogu, on mora sve dimenzije strasti koju ovaploćuje do kraja da istakne. Njegov je zadatak da bude i strastven, i uverljiv i logičan; od njega se traži da prati misao pisca teksta. Dimitrijeviću se, koji (u delu E. Tota *Seoska lola*) igra paorskog momka, zamera što "iznosi pravog blesana, što nikako ne leži u nameri samog pisca komada" pa jetime, je po mišljenju Nančića, glumac unakaradio i pisca i komad (Srpstvo, 1883/14). Ono što se već na prvi pogled odmah zapaža u Nančićevim kritika svakako je nedostatak reditelja; njega tu jednostavno nema. Postoje samo delo i glumci i zadatak ovih je da "prate nameru pisca". Glumac "mora strogo da se pridržava okvira celokupne dramske radnje" (Srpstvo, 1884/52); on ne sme da se "ocepljuje od ostale drame" jer glumaštvo je veština zasnovana na mišljenju i emocionalnosti: glumac ne sme "na svoju ruku da igra i za efektom da teži, zaboravljajući da je on tek jedan deo cele umetničke radnje, koja svojom celokupnošću treba u ovom ili onom pravcu da utiče na osećaje gledalaca". Ako je glumac "deo umetničke radnje", onda se mora pridržavati svoje uloge i tako u celosti slediti namere pisca; u protivnom, u trci za nekim spoljnim proizvoljnim efektima, "umetnička radnja će postati

iluzorna" i sve će se svesti na "šarlatanstvo u glumačkoj umetnosti".

Iako je Šilerova drama *Razbojnici* bila "brižljivo i skladno" izvedena, glumcu Đorđeviću se zamera što je igrao starijeg čoveka "iza kojeg je izostalo telesno kretanje"; Nančić se nada da će mu "posle dubljeg studiranja poći za rukom da ovu ulogu bolje izvede". Tako se kao jedan od zadataka koji se postavlja pred glumca ističe: studiranje uloge kako bi ono prikazano na sceni bilo realno i puno života.

U prikazu Mozerove šaljive igre *Bibliotekar* Nančić piše: "ovo je parče smesa komičnih scena, koje su jedna na drugu nabacane kao vilom, i proizvode u gledaoca prosto smeju, no ne utiču nimalona centralni organ živaca, na sedište čovečije duše, na mozak. Pisac govori o svačemu, i o zaduživanju i o pomamnim i osetljivim krojačima, o konjima i ljubavi, o spiritizmu i o nestašnim devojkama, jednom rečju, cela ova "šaljiva igra" nije nikako jedno organsko i harmonično obrazovano delo, već su pojedini samostalni delovi, skupljeni s brda i s dola, pa silom ututnuti u celinu, kao mnogobrojne i raznovrsne zakrpe na izanđalim čakširama; stoga to delo neće moći sebi izvojevati stalno i počasno mesto u nemačkoj literaturi, iz koje je na naš jezik prevedeno, već će samo privremeno mamiti u pozorište publiku, koja voli da se bezbrižno smeje i zabavlja" (Srpstvo, 1883/10). Nabranjanje nedostataka koje Nančić nalazi u ovom dramskom delu neodoljivo nas podseća na zamerke koje je nekoliko godina ranije uputio Mihajlovićevom romanu *Pred*

zoru; za dramsko kao i za prozno delo, očigledno, važe ista pravila: ono mora biti organska celina, a ova, može biti ugrožena ili krivicom autora ili krivicom glumca kojem je tekst poveren. Tako se u prvi plan iznosi pitanje celine: da li je reč o nečem što je jednom za sva vremena fiksirano od strane autora i egzistira na uvek jednak način, ili se tu radi o nečem što se u izvesnoj meri može narušiti interpretacijom a da ipak i dalje ostane identično sebi? Drugim rečima: zavisi li celina jednog dela samo od autora ili u istoj meri i od njegovih izvođača? Na taj način postavlja se pitanje egzistentnosti umetničkog dela i ovo pitanje ostaće kod Nančića nepromišljeno. Ponekad se desi iskliznuće, kao u drami J. Rozena *Ej, ljudi, što se ne ženite*, i to zato što je neki od izvođača "svratio s puta kojim je trebalo ići, pa otuda predstava u celosti svojoj nije imala takozvane okrugline, nije obrazovala organsku celinu, te stoga je i sam komad gubio od svoje, inače ne baš bog zna kakve, vrednosti" (Srpstvo, 1884/52). Insistiranje na "okruglini" dela podrazumeva da ovo bude celovito, da ima početak, sredinu i kraj. S druge strane, imatekstova koji u celini mogu biti dobri a da se ipak ne dopadnu publici; takva je recimo predstava Ž. Anda *Marki Vilmer* koja je "više za čitanje, no za predstavljanje, jer tromašču delanja mori publiku, a mnoga lepa i zdrava misao propada pošto glumac ne može nikako da se tako udubi u duh jednog književnog dela, kao što je pažljivom čitaocu to moguće" (Srpstvo, 1884/46). Pomenuto delo je pre prozno delo no dramsko, ono je više namenjeno čitanju no izvođenju

na pozornici. Moguće je i da dela, kao što je *Seoski lola*, nemaju dramske savršenosti ali bi mogla "u pogledu radnje i neprekidnosti kako se jedan događaj za drugim niže, kako celo delanje bez zastajkivanja i dugačkog pripovedanja teče, mnogim dramama i tragedijama i uopšte pozorišnim komadima za primer služiti" (Srpstvo, 1883/14). Glumac dela, a ne pripoveda, on ne prepričava misli već ih pretače u radnju; on delom govori a govorom sugerise akciju. I dok čitaoc romana ili priče uvek ima mogućnost da se vrati na neku od prethodnih rečenica, tako nešto je gledaocu u pozorištu nemoguće; tu se dramsko delo pokazuje kao vremenski nepovratno, pa ga i Nančić vidi kao neprekidno nizanje događaja.

Kada se ima u vidu sama publika, Nančić piše da ima mnogo nekritičke publike pa to iziskuje da pozorišni repertoar bude pažljivo biran; nekritička publika nalik je deci koja se povodi za lakrdijama i bezvrednim delima. Zato su važna dela koja u sebi nose pouku, a ova je "nauka koju publika k srcu prima"; reč je tu, očigledno, o nauku koji se odnosi na opšte stvari. Prikaz drame E. Skriba *Čaša vode* Nančić završava tako što kaže da je u tom komadu "izdata monarhičnom načelu na najjevtinijoj hartiji svedodžba siromaštine; upravo je ovo monarhično načelo pokazano publici u pravoj njegovoj vrednosti i značaju, pa dobro bi bilo kad bi publika tu nauku i k srcu primila, a čovek se koristiti može i treba svakom poukom, najmanje pak treba propustiti onu koja se odnosi na opšte stvari" (Srpstvo, 1883/8). Akcenat se tu

stavlja na opšte stvari i pozorište, ukazujući na pojedinačne slučajeve, nastoji da se upliće u opšte stvari.

Tako se još jednom pokazuje kako je pozorište (po mišljenju Nančića) od strateškog značaja za opstanak društva i to se naglašava u času kad počinje da slabi umetnički značaj pozorišne umetnosti i pozorište počinje da deluje vanumetničkim sredstvima, služeći vanumetničkim svrhama i postajući tako jedna od društvenih institucija koja svesno (ili nesvesno) prihvata i određene političke zadatke.

Ako bismo tražili onu dominantnu reč koja se provlači kroz preko sedamdeset Nančićevih pozorišnih prikaza objavljenih u listu *Srpstvo* onda bi to svakako bila najčešće pominjana reč, reč: *kritika*. On neprestano ponavlja da vrši kritiku i to "nepriistrasnu kritiku pred kojom padaju svi rezoni". Veći deo tih kritika posvećen je delima, manji pak njihovim izvođačima. Njegova kritička analiza pozorišnog repertoara u prvom redu je kritika dramskog repertoara. Oblikovanje repertoara, vođenje repertoarske politike podrazumeva po njegovom mišljenju određen politički stav i pozorište ne može ostate nezavisno od politike, već naprotiv, mora biti u njenoj funkciji: pozorište je tlo na kome se sukobljavaju političke moći otelotvorene u političkim interesima različitih društvenih slojeva.

Nančić veoma dobro zna da snaga pozorišta leži u moći dana predstavama okuplja sve slojeve društva; on se ne bi nikad zalagao za neko avangardno pozorište

okrenuto uskom društvenom sloju, veću vidu ima pozorište šekspirovskog tipa, pozorište koje okuplja sve građane: od kraljeva do posluge, od ministara do najnižih činovnika, od onih najbogatijih do onih najsiromašnijih, pozorište u kome svak nešto može da nađe za sebe, pozorište iz kog svako ponešto može poneti sa sobom. U takvom pozorištu Nančić vidi moćno oružje društvenih borbi pa nije slučajno što će u svojim kritikama obratiti pažnju kako na posećenost pozorišnih predstava tako i na sastav publike, budući da se na osnovu ova dva momenta može oceniti delujuća moć pozorišta; neospona je činjenica da druga polovina XIX stoleća još uvek poseduje senzibilitet koji pozorište može u velikoj meri da oblikuje.

Ako znamo da Nančić neprestano ima kritički odnos prema društveno-političkim okolnostima svoga vremena, jasno je zašto on tako pohvalno govori o milerovim *Razbojnicima* za čijeg glavnog junaka kaže kako je "nosilac pesnikovih zamisli i predstavnik "revolucionarnog idealizma" za koji pesnik u ovoj drami ustaje, onog idealizma koji se diže i bori protiv društva i društvenih nakaradnih odnošaja s namerom da ovaj svet preobrazi po zakonima svoga srca" (Srpstvo, 1884/52). Ovo pak znači da su prava ona dela u kojima pesnici ustaju protiv nakaradnih društvenih odnosa. Ovo je istovremeno potvrda teze iznete već na početku izlaganja o Nančićevim pozorišnim kritikama: prikazivanje pozorišnih predstava ne služi Nančiću da bi na primerima dramske umetnosti razvijao neke od svojih teorijskih stavova, već ponajpre da bi dobio još

jednu priliku i izgovor za raspravu o političkim prilikama u kojima se toga časa društvo nalazi. Najbolji primer bio bi prikaz predstave *Otelo*. Novosadsko pozorište je na gostovanje u Vršac došlo iz Kikinde; Nančić je, "optužujući" svoje "asocijacije ideja", crnilo Otelovo povezao sa crnim Kikindskim programom (koji je on video štetnim za srpski narod u Vojvodini) i sav ovaj prikaz potom je politički obojio. Vidimo da ovde nije reč ni o Šekspiru, ni o njegovim junacima, niti o njihovoj tragičnoj krivici, o nastojanju da se ta krivica uopšte situira, niti o Otelovom stahotnom saznanju da za njega umiranje može biti sreća ali ne i razrešenje situacije u kojoj se zadesio; sve to ne dotiče Nančića pa lik i karakter Dezdemone nije povod da se nešto kaže o "ženskom pitanju", već se osnovni motiv ove kritike nalazi u činjenici odakle dolazi to pozorište /Kikinda/ a to je onda povod da se autor kritike posveti tekućim političkim događajima.

Pogrešno bi bilo misliti da je Nančić lišen sluha za umetnost i ono umetničko u umetnosti; stvar je tu mnogo jednostavnija - on ne može da se distancira spram sfere realnosti koja ga opsega i jednako tako zarobljava; on je prinuđen da iz života neprestano kritikuje život i tako je sprečen da iz te prvobitne sfere koja mu se pokazuje kao odlučujuća (a da ne primećuje da ona istovremeno u sebi sadrži i neke predracionalne odluke) pređe u oblast određenu umetnošću, jer ovu uporno vidi kao sredstvo a ne kao delatnost koja bi posedovala ciljeve u samoj sebi. Imajući prvenstveno za cilj kritiku sveta u kome živi, Nančić ne propušta

da, prikazujući pozorišne predstave, izloži i svoj kritički stav prema monarhizmu; osvrćući se tako na već pomenuto delo E. Skriba, on piše da je ovo "fina i oštra satira na princip mo-narhizma uopšte, tj. na takvu društveno-političku i državnu ustanovukoja dopušta da od čefa pojedinaca zavisi boljitak i napredak naroda, da jedna ličnost odlučuje o životu i imanju tolikih miliona sudi" (Srpstvo, 1883/6). Ako je Nančić, da bi mu list uopšte mogao izlaziti, bio prinuđen da pomene svu "dobrotu i plemenitost" vladara monarhije u kojoj i sam živi, činjenica je da nije propustio priliku da nešto kaže o samom principu monarhizma s kojim se "u principu" ne slaže. Nančićeva kritika morala ili kako on kaže "vladajućeg nemorala" istovremeno je i kritka građanskih bračnih odnosa; čistota porodičnog života je maska pod kojom se skriva sve ono lažno i licemerno: "svetinja bra-ka, čistota porodičnog životačime se razbacuju moderni fariseji i licemerni branioci morala i čednosti - sve je to maska pod kojom se skriva razvrat i blud" (Srpstvo, 1883/12). Da je vladajući moral vladarski i čiftinski, to je Nančić mogao naći već u napisima Svetozara Markovića o "vodnjikavo-lažljivom moralu zapadne Evrope" gde se potom kaže kako su lakrdije bez ikakvih misli i namera bolje od lažnog morala lažnog društva njegovih savremenika. Polazište ovakve kritike moglo bi se tražiti već u Marksovom i Engelsonom *Manifestu*; nisam siguran da je ovo delo neposredno i u nekoj većoj meri uticalo na Nančića; kako je Bakunjin jednom primetio, ovaj spis je

prohujao u vreme svog nastanka Evropom i tek kasnije to je rad kojem se pridaje veći značaj i koji počinje da deluje; danas bismo rekli da je to spis pisan za neko daleko buduće vreme. Njegove ideje mogle su do Nančića doći iz druge ili treće ruke, ali su isto tako mogle biti samo sticajem okolnosti podudarne s njegovim empirijskim uvidima u stanje društva u kojem živi.

Vrednost Nančićevih pozorišnih kritika ne leži u njihovoj originalnosti, već u ubeđenju s kojim se kritikuje vladajući pozorišni ukus, u sagledanju mogućnosti koje se otvaraju piscima dramskih tekstova i izvođačima njihovih dela. Od pozorišta, kao i od literature očekuje se posedovanje tendencije, angažovanost. Da li se sad ta tendencija nalazi samo u tekstu ili i u delatnosti glumaca, otvoreno je pitanje. Samo je po sebi razumljivo da je publika, odnosno njen društveni položaj, daleko veći problem; ona je ta čudesna "materija" koji Nančić nastoji da oblikuje pomoću umetnosti. Ne treba očekivati da prava umetnost dođe iz salona, jer ovi su mesto orgija, frivolnosti, gole demoralizacije, pa Nančić smatra da su se "prava nauka i umetnost sklonile u sobe naučenjaka i veštaka, odakle jadnom čovečanstvu svetle kao sjajne zvezde prethodnice lepše i bolje budućnosti" (Srpstvo, 1883/11). Iako navešćuju lepšu budućnost, imajući pretenziju da budu garant takve budućnosti, nauka i umetnost ne borave na svetlu dana već su u zapećku, daleko od buke "salona novčane aristokratije" i iz svoje ti-šine sjaje u

budućnost.

Ovde treba ukazati i na Nančićev kritički stav prema denacionalizaciji duha scenskog prikaza; na više mesta on piše o pokušajima "posrbljivanja" pojedinih dramskih dela stranih autora i pritom smatra da nije dovoljno da se u delu promene samo imena: unošenjem srpskih imena neće se uneti i srpski duh u komad; "ne ime, već suština određuje da li koje delo odgovara srpskom duhu i životu" (Srpstvo, 1883/8). Delo iz tuđe literature, smatra Nančić, treba prevesti onakvo kakvo je, bez posrbljivanja, a to posebno ne treba činiti ako "posrbljivač" tako nečem nije dorastao.

S druge strane, nije reč samo o formi već i o strukturi samoga dela; Nančić ovo vidi kao konstrukciju, ali istovremeno i kao organski struktuiranu celinu koja se ne može ni poboljšati ni prilagoditi izmenom nekih sporednih momenata. Dramsko delo je određeno svojom suštinom a ova u sebi sadrži onaj bitni, delujući elemenat kojim se, pomoću glumačke umetnosti, "obrazuje" publika.

Imajući sve ovo u vidu ne bi se mogao izvesti zaključak kako su Nančićeve pozorišne kritike izraz konfuznog, ili zbrkanog pričanja o pozorišnim delima, ili, da njima vlada smušenost i hirovitost kao posledica delovanja određenih društvenih činioca; u pozadini njegovih zapisa o pozorišnim delima izvođenim osamdesetih godina u Vršcu leže određeni principi koje on eksplicitno ne izdvaja ali koji se lako mogu rekonstruisati: Nančić smatra (a) da je kritika

autoritativni sud nad delom i predstavom, da je kritičar onaj koji o delu donosi presudu; (b) kritika pritom treba da polazi od određenih analiza društvenih odnosa, pa stoga može pretendovati na sociološku relevantnost, te su upravo zato Nan-čičeve pozorišne kritike uvek i kritike određenih društvenih odnosa; ako su te kritike (c) lišene istorijskih poređenja pa u njima nema ukazivanja na genezu određenih društvenih to je zato što (d) svode-njem kritike na socijalnu, etičku i političku dimenziju, Nančičevo tumačenje pozorišta ostaje (e) impresionističko, i njim dominira lični, subjektivni stav kritičara, premda se neprestano insistira na objektivnosti i naučnosti kritičkog pristupa; ako kod Nančića imamo (f) identifikovanje estetičke i sociološke analize pa jeodređeno pozorišno delo vredno u onoj meri u kojoj se bavi društvenim problemima, tj. vredno je onoliko koliko je angažovano (odnosno u onoj meri u kojoj ima pozitivan stav spram zahteva za rešavanjem društvenih problema), moguće je konstatovati (g) identifikovanje estetičkih i etičkih vrednosti, jer, za Nančića jedno delo je uspelo u onoj meri u kojoj vrši određenu društvenu funkciju, odnosno, u onoj meri u kojoj zastupa određene moralne vrednosti. Insistiranje na tome da pozorišno delo bude kritika nemorala i izraz borbe za nove vrednosti, nedvosmisleno ukazuje na (h) utilitarnost zahteva koje Nančić postavlja pred pozorišno delo, a ova se ogleda u tome da umetnost mora biti vaspitna i poučna, da na taj način služi svrhama koje su izvan nje.

Analizirajući Nančićeve primedbe o pozorišnim predstavama koje je imao prilike da vidi u relativno kratkom vremenskom periodu (koji je određen vremenom izlaženja lista *Srpstvo*), moguće je sagledati njegovo shvatanje funkcije i značaja pozorišta kao institucije, te pozorišne umetnosti kao značajnog činioca u oblikovanju društvenih odnosa u Vojvodini druge polovine XIX stoleća. Njegove kritike svedoče da je pozorište tada išlo drugačijim putem, da je ono, vođeno logikom kapitala, nastojalo da se udvori slojevima željnim zabave, onim delovima društva koji su mogli da plate to pozorište a kad su ga već plaćali jasno je da su hteli da u njemu vide svoje težnje i svoje istine; ovde treba imati u vidu da je položaj pisca u društvu itekako vezan za publiku kojoj se obraća, posebno ako od ove i finansijski zavisi.

Pozorište u Nančićevo vreme nije moglo biti vaspitavalište, već mesto zabave i odmora, mesto gde se svečeri dešava vesela repriza zbivanja koja su činila dnevni život prosečnih građana. Budući da oni nisu bili spremni da tu svoju prosečnost dovode u pitanje, pozorište nisu ni mogli da vide drugačije no kao mesto gde se prijatno provodi večer. Vršac je imao dugu tradiciju gostujućih pozorišta i isto tako dugu tradiciju nastupa diletantskih družina koje su činili vršćani željni pozorišta, a među kojima su bili i Nančićevi dugogodišnji prijatelji poput Laze Vezenkovića pa nije slučajno što ove predstave u svojim napisima o Banatu i Banaćanima nije mogao zaobići ni najveći srpski prozni pisac XX stoleća Miloš Crnjanski.

Nančić je bio daleko od toga da shvati kako pozorište, išlo ono za praznom zabavom, ili, išlo za određenim političkim ciljevima, u svakom slučaju izneverava osnovni cilj umetnosti: potrebu da samo sebi bude svrha; on nije mogao da dokuči da je jedina realnost pozorišta igrana igra i da se takvoj igri svaka stvarnost van nje pokazuje kao surogat njene poslednje istine.

6. LAZA NANČIĆ I PRIRODA UMETNOSTI

Posle sveg što je ovde rečeno ovakav naslov bi se mogao učiniti pretencioznim, možda čak i ironičnim; nesporno je da Nančić nije težio tome da odgovori na pitanje o prirodi umetnosti ali, isto tako, ne može se reći da o umetnosti nije pisao i da umetnost nije bila predmet njegovog interesa. Moguće je Nančićevo shvatanje umetnosti videti samo kao logičku posledicu njegovih političkih stavova, ali, možda bi se moglo reći i nešto tome suprotno i pokušati da se Nančićevo razumevanje politike posmatra u svetlu njegove literarne delatnosti.

Kako na površinu izranja više relacija određenih angažovanim odnosom spram literature, kod Laze Nančića možemo uočiti nekoliko bitnih odnosa, i to odnos (a) autora i dela, (b) autora i sveta i (c) dela i sveta. Sve to ukazuje da je u osnovi čitave Nančićeve misaone konstrukcije problem delotvornosti umetničkog dela, tj. pitanje: kako umetnost može delovati u svetu koji joj zadaje teme ali i čvrsto

određuje okvire unutar kojih se može kretati.

Reći po ko zna koji put kako je Nančić želeo literaturom da rešava neka politička pitanja, to nije ni nešto novo ni originalno. Već je Platon želeo da filozofijom menja (uskladi) način življenja tako što bi se poredak *polisa* doveo u sklad s poretkom kosmosa a što kao što znamo zamalo nije imalo, po sam život velikog filozofa, pogubne posledice. Filozofu najvećeg formata, kakav je bio Kant, bilo je moguće da vek provede u svojoj sobi i pišući *Kritiku čistoga uma* pripremi sve revolucije koje su potom sledile. Istovremeno, ne može se sa sigurnošću reći da je filozofija u velikoj meri poboljšala svet u kojem je nastajala; čini se da bi stoga mnogo smisla imalo pitanje: koliko je uopšte jedna filozofija razumela svet o kojem je pisala, a koliko je razumevajući ga, konstruisala svoj sopstveni? Imanentna karakteristika mišljenja je u nastojanju da se uporno hoće zahvatiti celina sveta; tako nečem nije izbegao ni Nančić; ono što pritom mora ostati interesantno, svakako je pitanje u kojoj je meri spoj sveta i umetnosti neki organski spoj i u kolikoj meri je moguće međudelovanje ovih dveju iz osnova razdvojenih sfera. Činjenica je da Nančić ni umetnost ni društvo ne posmatra kao neke entitete u njihovoj nepromenljivosti; on ih pre svega vidi kao vremenske pojave i nastoji da ih iz vremena razume. Ono što pritom ostaje od posebnog značaja svakako je svest o mogućnosti izmene, o mogućnosti akcije pojedinca ili organizovane grupe ljudi kojom se da promeniti od nos snaga. U tom smislu Nančić je

aktivista koji se za ostvarenje svojih ciljeva služi umetnošću ali isto tako i društvom. On pritom ne dovodi u pitanje ciljeve kojima stremi, niti nastoji da njihovu valjanost kritički preispita (što samo pokazuje da je on "nepopravljivi" socijalista, u svakom slučaju veći socijalista od onih koji dolaze posle njega). Treba još jednom upozoriti da je neophodan veliki oprez pri upotrebi izraza socijalizam ili socijalista, posebno kad je o Nančiću i "vršačkim socijalistima" reč. Na njihovom primeru može se vežbati strogost u korišćenju reči, jer neprestano preti opasnost da se olakim etiketiranjem stvori neka prividna, a u osnovi lažna slika o ljudima i vremenu s kraja prošlog veka. Moramo se otrgnuti maniru da današnji kontekst ovih izraza koristimo u raspravi o Nančiću ili Tomiću. Oni su socijalisti ako imamo u vidu njihovo zalaganje za progresivne društvene promene; ako ih pak ocenjujemo sa stanovišta metoda koje su propagirali, oni to više nisu. Ali, koliko su god realisti kad govore o simptomima bolesti društva, toliko su idealisti kad nekritički veruju u njegovo izlečenje. U jednako ambivalentnoj situaciji nalaze se i onda kad pišu o delu litarature koje s jedne strane veličaju kao čin da bi ga, s druge strane, koristili kao i svaku drugu stvar; oni žive među umetnicima, svesni su postojanja sveta umetnosti ali prirodu tog sveta ne problematizuju i to ne čine iz razumljivih razloga: za njih svet je jedan; redukovan na materijalnu prirodu i njene manifestacije koje se vide kao pojave kulture.

Za Nančića postoji, dakle, jedna priroda, priroda koja se ne vidi kao istorija već kao splet konkretnih stvari i to ne dozvoljava da se nazre sam fenomen prirode umetnosti, budući da je reč o jednom krajnje problematičnom pojmu. Sam izraz priroda pretpostavlja postojanje neke nepromenljive osnove, dok pojam umetnost, koji u sebi jednako sadrži i veštinu građenja i proiznošenje na videlo onog čeg dotad nije bilo (a u oba slučaja pretpostavljajući kretanje) navešćuje određeno beztemeljno menjanje; Nančić umetnost uopšte nije video kao problem po sebi, pa je bio daleko od toga da može sagledati svu problematičnost pitanja o biti umetnosti; polazeći od činjenične prirode prirodnih nauka svog vremena, koje su davale tada impozantne rezultate, Nančić je na isti način posmatrao i proizvode nauke i proizvode umetnosti. Umetnost je za njega bila činjenica među drugim činjenicama i to činjenica kojom se moglo operisati kao i ma kojim faktom dobijenom u sferi prirodnih nauka. Umetničko delo, po mišljenju Nančića mora izražavati samu dušu svog autora, ono mora govoriti onako kako bi on govorio u potpunoj slobodi; smisao angažovanja pisca u društvu trebalo bi tražiti u borbi za ostvarenje onih prostora u kojima će delo na najbolji način moći da vodi svoj istinski život. Umetničko delo je stoga materijalizacija autorovih osećaja, njegovih misli nastalih na tlu unutrašnje slobode. Ospoljavanje ove slobode, njena realizacija u svetu realnih društvenih odnosa preduslov je koji omogućuje da se na makro planu konsoliduje celina

intersubjektivnih odnosa.

Sasvim je očigledno da po Nančiću umetničko delo ne može da bude samom sebi svrha; ono je neprestano u funkciji autorovih odnosa prema svetu u kojem živi i može se reći da je višeoruđe za preživljavanje no ključ za razumevanje sveta. Umetnost tako nema otkrivalačku, već prvenstvo instrumentalnu funkciju. Nančić je umetničko delo vezivao za vrednosti sopstvenog doba ali pritom nije bio slep za opštu dimenziju vrednosti koje su bile prisutne u delu; drugim rečima: on je konkretno književno delo video kako u vezi sa vremenom u kome nastaje tako i u bitnom srodstvu sa ostalim delima književne umetnosti to nije bio daleko od uverenja da vrednosti izrastaju na tlu vrednova-nja, da je postojanje književnosti neophodno za opstanak jednog naroda. Za Nančića umetnost je jedna; nema kvalitativne razlike između poezije, proze ili drame - sva tri vida literature su jednakopravna u sporu umetnika i društva; Nančić ne pravi razliku između proze i poezije: od obe zahteva angažovanje u jednakoj meri, pa ma koliko govorio o izvajanosti osećaja, može se reći da on u poeziji (kao i u prozi) vidi samo onu dimenziju koja prenosi poruku. Poezija mora biti kritička, sredstvo komunikacije, ona mora eksplicitno izražavati stavove svog autora; poezija, kako je shvata Nančić, mora govoriti a ne stvarati. Na taj način odrediti poeziju znači izgubiti iz vida njenu bitnu dimenziju kojom je ona određena kao poezija.

Nančić je bio daleko od pomisli da je poezija igra unutar sebe same, da je ona mesto gde se reči međusobno spore, da je materijalni trag iskonskog spora što se zbiva u osnovi stvari; zato poeziju nije video kao tlo gde nešto nastaje iz ničeg, kao mesto gde se ospoljava sva tajna umetničkog stvaranja. Ako je pišući pesmu o odnosu siromaha i bogataša verovao da svojim delom pripada pesnicima, Nančić u toj pripadnosti nije video posebnu prednost; u tom času pesma je za njega bila samo sredstvo, način da se ospori poredak sveta.

Opravdano je isticati relaciju autora i sveta što je po Nančićevom shvatanju determinisala sfera u kojoj se mogu rađati umetnička dela; iz tog odnosa nastajala je umetnost da bi ga potom povratno određivala. Sve vreme moglo se postavljati i pitanje kako ono što nastaje iz jedne relacije može biti kriterijum za naknadno prosuđivanje iste; da je tako gledao stvari, Nančić bi sigurno na sasvim drugačijoj osnovi postavio pitanje mogućnosti delovanja umetnosti na društvo i nauspostavljene odnose i njemu; tada bi verovatno došao do zaključka daje umetnost male moći i da od nje ne treba očekivati podršku u borbi sa svetom.

Ako je jednako daleko bio i od pomisli da bi upravo u umetnosti trebalo tražiti ključ kojim bi se otvorila nutrina sveta, to je pre svega stoga što pomoću umetnosti nije mogao nazreti prvobitni lik sveta. Bila mu je potpuno strana ideja da bi svet umetnosti mogao biti potpuno nezavisan od realnog sveta i da između ova dva sveta ne mora biti nikakvih kauzalnih odnosa.

On je umetnost nalazio samo kao predmet unutar gotovog, pozitivnog sveta; ona je bila region među drugim regionima kulture i njen posebni rang nije mogao postati tema njegovog mišljenja.

Svođenje umetnosti na oruđe pokazivalo je vremenom sve više kako se u nju ne može uzdati niko u času kad se traži pobednik u društvenoj borbi; Nančić je postepeno dolazio do uvida da je svaki rezultat političkih sukoba samo posledica odnosa snaga koje u toj borbi učestvuju i stoga je sve više vremena posvećivao političkom delovanju a sve manje literaturi. Postupno napuštanje polja književnosti beše posledica saznanja kako se borba sa svetom mora odvijati na tlu sveta. Bavljenje umetnošću moglo se videti kao deo političkog delovanja (svakako ne najmanje značajan) ali isto tako ne i kao nezamenjiv oblik društvenog delovanja, pre svega zato što kritika oružja ne može učiniti izlišnom kritiku oružjem.

7. Napomena autora

Kada sam pre petnaest godina započeo pisanje rada *Estetička i književno-kritička shvatanja Laze Nančića* (kojim sam 1980. godine magistrirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu) zapitao sam se u jednom trenutku, koji je smisao bavljenja jednom ovakvom temom. Pored toliko velikih tema, pored tolikog obilja izuzetnih problema u estetičkoj literaturi kojima je suđeno da ostanu trajno otvoreni te su istovremeno stalno središte teorijskog interesa,

izabrao sam da pišem o nekom o kome nije postojao nijedan veći spis sem nekih usputnih napomena iz pera naših istoričara. Odlučio sam da pišem o nečem što nikoga u to vreme nije interesovalo i znao sam da je ovom spisu preodređeno da ostane zaturen negde na dnu mog velikog pisaćeg stola. Tada sam naivno verovao da je presudan način pisanja a da nije tako, uverio sam se posle desetak godina (1985) i to u času kad sam odbio da preradim ovaj spis tako što ću ga pretvoriti u jednu dosadnu studiju iz istorije kojoj (čak i ako bude bačen novac za njeno štampanje) ostaje suđeno da živi u sećanju nekolicine istoričara (koji i tako o Nančiću već znaju sve što je potrebno da se zna)⁸. Moj tadašnji mentor i profesor estetike Dragan M. Jeremić imao je običaj da kaže kako nema velikih i malih, već dobro i loše obrađenih tema; želeo sam da napišem o Nančiću malu knjigu koju će čitati i oni koji ne rovale po fusnotama i arhivama, zapravo, potomci onih kojima se obraćao Laza Nančić. A ovaj, pisao je o tada običnim, dnevnim vršaćkim stvarima koje su nama danas daleke i teorijski malo zanimljive. Šta

⁸ Napomena iz 2008. Odista, u ovom radu, koji sam preradio kako bi ga mogao čitati što veći krug čitalaca, pretežno Vrščana i onih kojima je interesantno delo Nančićevo, a posvetio ga u štampanom obliku svojoj majci, moglo bi stajati nekoliko stotina sasvim sjajnih fusnota, no znam da to odista niko ne bi čitao. Mada, ni u ovom obliku ovaj tekst odštampan u 500 primeraka nije bio bolje sreće. Sumnjam da će mu i internet biti od neke polze, ali, ako mi nešto ne kažemo o Lazi Nančiću, Japanci svakako neće.

novo reći o angažovanoj književnosti posle Sartra, o biti pesništva posle Hajdegera, o dramskoj umetnosti nakon niza sjajnih knjiga o teoriji pozorišta? Kome reći da je upravo Laza Nančić napisao program Radikalne stranke u Vojvodini koju je, iste godine kad je ovaj umro, osnovao Jaša Tomić? Ima li nekog radikala danas koji zna ko je bio i Jaša Tomić? A o onoj radikalnosti o kojoj je pisao Marks 1843? Kome uopšte o tako nečem govoriti u ovo za prave stvari promašeno vreme. Laza Nančić je pisao za neko buduće vreme, za vreme koje je i posle više od sto godina i dalje buduće.

Pa ipak. Pokazalo se da tu nečeg ima: da se može govoriti o određenoj imanentnoj poetici Laze Nančića; učinilo mi se da u nizu njegovih usputnih napomena o odnosu umetnosti i društva, u pozadini njegovog mišljenja, postoji nenapisana, ali u relativno jasnim konturama naznačena jedna moguća sociologija književnosti. Ovo je uticalo na konačni oblik rada koji se sada nalazi pred čitaocima: prisećanje na Lazinu poljuljanu veru u socijalizam dolazi u pravi čas. Interesovao me je Nančić jer mi je bio sugrađanin s biografijom koju su s poštovanjem još uvek prepričavale vršačke zanatlije a među nji-ma i četkar Milan Vlaisavljević što mi je napravio četku za brijanje kojom se i danas svakodnevno služim; uostalom zahvaljujući novcu zanatlija iz Vršca Nančiću je početkom dvadesetih godina XX stoleća i podignut spomenik na vršačkom groblju; odlučio sam da pišem o njemu jer mi se činio interesantnim pokušaj rekonstruisanje imanentne poetike prisutne u

njegovom delu. Privlačila me je ta ideja rekonstrukcije (možda zato što sam od samog početka umoran od svih apriorističkih pristupa umetničkom delu koji se završavaju grubim nasiljem, kao i od svake nasilne dekonstrukcije, od nečeg za šta se ljudi danas zalažu a da i sami u to ne veruju); smatrao sam da bi bilo zanimljivo sklapati mozaik od delova čije nastajanje ni jednog časa nije uslovljavala neka unapred projektovana ideja celine. Izlišno je ponavljati da Nančićevo delo nije ni veliko ni epohalno ali je i veće i interesantnije od dela niza autora koji su nam sticajem ponekad sasvim banalnih okolnosti daleko poznatiji. Ako možda nismo uvek pravedni kad treba suditi koji je pisac "veliki" a koji "malo manji", onda je Nančićevo neveliko delo dobar povod da se kaže nešto i o nekom ko neosporno zavređuje naziv pisca a ko u našoj književnoj istoriji odista ne postoji. I kao što je pesnik Kolridž jednom primetio kako bi "svaki, pa i najbeznačajniji, istinito prikazan život mogao da bude dovoljno zanimljiv te bi kao takav mogao biti vredan naše pažnje", isto bi moglo da važi kako za buran Nančićev politički život, tako i za njegovo nikad do danas nepročitano literarno delo⁹.

U Vršcu, 1. oktobar 1990.

⁹ Napomena iz 2008. Još uvek se nosim s mišlju da objavim zbornik priča Laze Nančića *Šumska ruža*, koji smo Vasko Popa i ja sastavili u vreme dok sam se bavio Nančićem sredinom sedamdesetih godina prošlog veka.

PS. 1. Nakon što sam ovaj spis pripremio za štampu na način kako sam želeo, nisam mogao ni sanjati da će proći i narednih deset godina a da ga neću objaviti; možda sam za to i sam delimično kriv, jer, želeo sam da ga objavim u Vršcu¹⁰. Ali, jedan gradonačelnik je rekao da tako nešto nije od interesa za Vršac, jedan predsednik vršačkog suda da su 300 DM (koliko bi stajalo štampanje) velike pare za vršačku privredu; jedan od čelnika stranke na vlasti da je on u tome nemoćan, dok neki direktori i danas najvećih preduzeća ni na pisma nisu nikad odgovorili¹¹. Ima značajnijih, vrednijih i boljih knjiga od ove; ima i važnijih stvari u životu od objavljivanja knjige. A odista, želeo sam da knjigu o Lazi pročitaju makar oni iz Nančićeve ulice, jer, priča o dvadesetogodišnjem nastojanju da se odštampa ova knjiga, samo je ponovljena priča o usudu Laze Nančića. On nije imao sreće; a ima tu nečeg čudnog i prokletog; čak i sa slovničkim i grafičkim greškama koje se iznova, uvek na drugom mestu javljaju.

¹⁰ Napomena iz 2008. Kako je vreme prolazilo, a para za štampanje knjige nisam imao, kao danas kad knjige štampam o svom trošku u 10 ili 20 primeraka, naivno sam mislio da nekog u Vršcu interesuje istorija Vršca. I, zašto bi, ako većina smatra da su oni sami jedina njegova istorija.

¹¹ Napomena iz 2008. To je moja greška. Nikad se nikom ne treba obraćati. Sve čovek mora uraditi sam – kako zna i ume. Jer samo tako može mirno živeti, zahtevajući kasnije, s pravom, da mu se niko ne obraća. Ali, sva mudrost, pa i ovakva, dolazi prekasno.

U Vršcu, 17. marta 1999.

PS 2. Ono što je u svojoj istoriji o objavljivanju ove knjige najsmješnije i najpoučnije bilo bi sledeće: zbog greške na naslovnoj strani, ukupne troškove štampe isplatio sam izdavaču i neko vreme se zbog toga ljutio na njega. Kada su pet paketa knjiga donetih u moju sobu u kući na Vršačkom bregu, u jesen 2000. godine, nakon što su potom mesecima stajala na uglovima tepiha koji nikako nisam uspevao da ispravim, shvatio sam sve. Ne mogu ni na kog da se ljutim, a znam da se ne ljuti ni Laza Nančić, ako nas sve odozgo gleda. Znam samo jedno: kada ga jednom, u nekoj mojoj dalekoj budućnosti budem sreo, svemu ovom smejaćemo se obojica do suza (ako ih tamo ima, a trebalo bi, jer i bog se ponekad smeje), mada se mnogim vršćanima ni imena nećemo setiti.

U Vršcu, 3. januara 2008.

VRŠAČKE VESTI
Vršac

Biblioteka
KLASICI VRŠCA
(knjiga 2)

Milan Uzelac
DELO U VREMENU
(Poetika Laze Nančića)

Direktor
Jelena Babić

Izdavač
VRŠAČKE VESTI
Vršac
Kordunska 30

Štampa
DISC

1997.

Napomena

Knjiga je složena na pausu 1997. a odštampana 2000.